

RUS HUKUKUNDA MÜŞTEREK SORUMLULUK: PORUKA (BAŞLANGICINDAN XVI. YÜZYILA KADAR)

 Mustafa KUZUOĞLU^a

Öz

Bilindiği üzere ilk Rus devleti olan Kiyev Knyazlığı, IX. yüzyılın ikinci yarısında tesis edildi. Bu teşekkülün ortaya çıkışındaki temel unsurlardan biri kanun ve nizam arayışıydı. “Denizin ötesinden gelen” Vareg beyleri, Slav kabilelerini teşkilatlandırıp onları kanun ve nizama göre yönetmeye başladılar. Dolayısıyla Slav kabilelerinin kanun ve nizam ihtiyacı giderilmiş oldu. Yazılı Rus hukukunun doğuşu ise bu döneme tekabül etti. Slav halkının gelenek ve göreneklerini esas alarak İskandinav, Cermen, Bizans gibi yabancı tesirleri de ihtiva eden ilk Rus hukuku, iptidai kavimlere özgü bazı uygulamaları da barındırıyordu. Bu uygulamalardan en dikkat çeken, Rusların daha sonra *poruka* ya da *krugovaya poruka* olarak adlandıracağı müşterek sorumluluk sistemiydi. Bireylerin ya da toplulukların birbirlerinin eylemlerinden sorumlu olduğu bu ilkel uygulama, tarihin birçok döneminde muhtelif toplumlarda uygulanmıştı. İlk olarak Babil hukukunda görülen bu uygulama, Hitit kanunlarında da mevcuttu. Öte yandan müşterek sorumluluk sistemi, Çinliler, Anglo-Saksonlar ve Arap toplumları arasında da görülmekteydi. Ayrıca Bulgar, Hırvat, Çek ve Polyak resmi metinlerinde de zikredilen sisteme dair malumat bulunmaktaydı. Fakat diğer halkların aksine sistem Ruslar tarafından yüzyıllarca uygulandı ve ilerleyen dönemde daha kapsamlı hale getirildi. Özellikle Ruslar, müşterek sorumluluk sistemini politik, mali ve ruhani meselelerde de tatbik etmeye çalıştılar. Toplumsal ve idari düzenin temin edilip sürdürülmesi adına Rus devlet teşkilatının da önemli bir parçası olan bu sistem, XVI. yüzyılda toplumun tüm katmanlarını birbirine bağlayan korkunç bir ağa dönüştü. Buna rağmen gerek Türkçe gerek yabancı literatürde zikredilen sisteme pek fazla önem atfedilmedi. Dolayısıyla, erken dönem Rus teşkilatının adeta çekirdeğini oluşturan *krugovaya poruka* sisteminin irdelenmeye muhtaç olduğu açıktır. Bu sebeple araştırmamızda Rus yasaları ve kefaletnameleri esas alınarak *krugovaya poruka* uygulamasının doğuşu ve inkişafı incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Rusya, poruka, krugovaya poruka, Rus hukuku, müşterek sorumluluk.

^a Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, İzmir/Türkiye, kuzuoglu.mustafa@outlook.com

**COLLECTIVE RESPONSIBILITY IN RUSSIAN LAW: PORUKA
(FROM THE BEGINNING TO THE 16TH CENTURY)**

Abstract

As is known the first Russian state, the Principality of Kyiv, was established in the second half of the 9th century. One of the main reasons for the emergence of this state was the seek for law and order. "Coming from beyond the sea", the Varangian lords organized the Slavic tribes and began to rule them according to law and order. Therefore, the Slavic tribes' need for law and order was met. The birth of written Russian law also corresponded to this period. The first Russian law, which included foreign influences such as Scandinavian, Germanic, Byzantine, based on the customs and traditions of the Slavic people and also included some practices specific to primitive tribes. The most notable of these practices was the system of joint responsibility, which the Russians would later call *poruka* or *krugovaya poruka*. This primitive practice, in which individuals or communities are responsible for each other's actions, has been practiced in various societies in many periods of history. This practice, which was first seen in Babylonian law, was also present in Hittite laws. On the other hand, the system of joint responsibility was also seen among the Chinese, Anglo-Saxons and Arab societies. There was also information about the system mentioned in Bulgarian, Croatian, Czech and Polyak official texts. But unlike other peoples, the system was practiced and improved by the Russians for centuries. In particular, the Russians tried to apply the system of joint responsibility in political, financial and spiritual matters. This system, which was also an important part of the Russian state organization in order to ensure and maintain the social and administrative order, had turned into a terrible network connecting all layers of society in the sixteenth century. Despite this, little attention was paid to the system in both Turkish and foreign literature. Therefore, it is clear that the *krugovaya poruka* system, which constitutes the core of the early Russian state organization, needs to be examined. For this reason, in our research, the emergence and evolution of the *krugovaya poruka* system will be examined based on Russian laws and surety bonds.

Keywords: Russia, poruka, krugovaya poruka, Russian law, collective responsibility.

**«ПОРУКА» - КОЛЛЕКТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В РУССКОМ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ: ОТ ДРЕВНЕЙ РУСИ ДО 16 ВЕКА**

Аннотация

Как известно, первое русское государство, Древняя Русь, образовалось во второй половине IX века. Одной из главных причин возникновения этого государства была стремление к закону и порядку. "Призванные из-за моря" варяжские конунги организовали славянские племена. В этот период появляется и кодифицированное русское право. Оно основывалось на обычаях и традициях славянских народов, включало в себя иноземные влияния (скандинавское, германское, византийское), а также некоторые обычаи, характерные для первобытных племен. Наиболее заметной из этих практик была система коллективной ответственности, которую русские позже назовут "порукой" или "круговой порукой". Эта примитивная практика, при которой отдельные лица или сообщества несут ответственность за действия друг друга,

pratikovalasъ в различных обществах на протяжении истории. Эта практика, впервые появившаяся в вавилонском праве, присутствовала и в хеттских законах. С другой стороны, система коллективной ответственности наблюдалась и в китайском, англо-саксонском и арабском обществах. Также имелись сведения об этой практике в официальных текстах на болгарском, хорватском, чешском и польском языках. Система коллективной ответственности на Руси совершенствовалась веками и находила применение в политических, финансовых и духовных вопросах. Эта система являлась также важной частью русской государственной организации для обеспечения и поддержания общественного и административного порядка. В XVI веке она превратилась в мощную сеть, связывающую все слои общества. Несмотря на это, системе “круговой поруки”, составлявшей ядро русского государственного устройства в средневековье, уделялось мало внимания как в турецкой, так и в зарубежной историографии. В нашем исследовании ее возникновение и эволюция будут рассматриваться на основе анализа русского законодательства.

Ключевые слова: Россия, порука, круговая порука, российское право, коллективная ответственность.

Giriş

İlk Rus devletinin teşekkülünden evvel muhtelif Slav toplulukları, kabileler halinde Doğu Avrupa sahasında yaşamaktaydılar. Rusların ilk kroniği *Povest Vremennih Let* (Geçmiş Yılların Hikâyesi), Slavlar arasında kendine özgü gelenek ve göreneklerin varlığından söz eder. Lakin yazılı bir hukuktan bahsetmez. Kronik yazarı, bu Slav kabilelerinin “kendi adetlerini, geleneklerini ve atalarının kanunlarını koruduklarını” fakat aralarında bir nizamın olmadığını yazmakla yetinmiştir.¹ Ancak Kiyev Knyazlığı'nın kuruluşuna atfedilen bir rivayette, Slav topluluklarının Varegleri “denizin ötesine” kovdukları ve kendi kendilerini idare etmeye başladıkları kaydedilmiştir. Fakat kısa bir süre sonra bu kabileler, birbirleri arasında ihtilafa düştüler ve nihayetinde bir araya gelip, kendilerini yönetecek ve kanuna göre yargılayacak bir knyaz aramaları gerektiği konusunda mutabakata vardılar.² *Povest Vremennih Let*'te Slav kabilelerinin arasında bir düzenin ve kanunun bulunmadığına yapılan bu vurgu, konumuz açısından ehemmiyet arz eder. Nitekim ilk Rus devletinin oluşmasındaki temel etki, nizam ve kanun arayışıdır. Neticede siyasi bir teşekkülün kurulmasından önce Slavlar arasında gelişmiş bir kanun geleneğinden söz edilmesi mümkün değildir. Sadece içtimai hayatlarında her bir kabile, kendi pagan adetlerini ve sözlü toplumsal kaidelerini uygulamışlardır.³

Slavların Vareglere yaptığı bu çağrının nihai sonucu Kiyev Knyazlığı'nın teşekkül

¹ Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler* (Ankara: TTK Yay., 2007), 84; Nestor, *Geçmiş Yılların Menkıbesi*, çev. Batuhan Aksungur (İstanbul: Post Yayınları, 2022), 28; *Povest Vremennih Let*, Per. D. S. Lihaçev, O. V. Tvorogov, (Sankt Peterburg: Vita Nova, 2012), 14. Bu kroniğin İngilizce çevirisi için bk. *The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*, Trans. and Ed. Samuel Hazzard Cross, P. Sherbowitz-Wetzor (Cambridge: The Medieval Academy of America, 1953),

² Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına*, 8; Nestor, *Geçmiş Yılların Menkıbesi*, 28; *PVL*, 17.

³ Mustafa Kuzuoğlu, “Osmanlı Yönetim Tarzının Rusya'ya Tatbik Çabası: İvan Peresvetov Örneği,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2021), 50-51.

etmesi idi. Slav yurduna ayak basan Vareg beyleri, bir yüzyıl boyunca zikredilen kabileleri itaat altına almaya gayret edip muzaffer oldular. Dolayısıyla Slav kabilelerinin kanun ve nizam arayışı sonuçlanmış oluyordu. Nitekim o tarihlerden itibaren Rusların ilk hukuk metinleri olan *Russkaya Pravda* (Rus Yasası), *Tserkovnyy Ustav Vladimira* (Vladimir'in Kilise Kanunu), *Tserkovnyy Ustav Yaroslava* (Yaroslav'ın Kilise Kanunu), *Novgorodskaya Sudnaya Gramota* (Novgorod Hukuk Belgesi), *Pskovskaya Sudnaya Gramota* (Pskov Hukuk Belgesi) gibi kanunlar ortaya çıktı.

Bu kanunlardan Rus Yasası, Vladimir'in Kilise Kanunu, Yaroslav'ın Kilise Kanunu muhteviyatları açısından bazı benzerlikler ve farklılıklar arz ediyordu. Ele aldığı konular, ekseriyetle, sosyal yaşantıdaki hukuki ihlaller, bunlara karşın uygulanacak yaptırımlar ve kilise-devlet ilişkisinde hukukun rolüydü. Yaroslav'ın Kilise Kanunu, kilisenin sosyal yaşantıdaki pagan kalıntılarına karşı mücadelesini yansıtmaktaydı. Bu amaç doğrultusunda, desteğini knyazlıktan alarak ahlâk kurallarının ihlallerine karşın konmak isteniyordu. Bu bakımdan, yaptırım açısından eksik olan Vladimir Kanunu'nun bir devamı niteliğindedir. Vladimir Kanunu daha çok kilise ile devlet arasındaki ilişkinin bir modelini sunarken; Yaroslav Kanunu esas olarak ceza hukukuna dair ayrıntılı içerik sunan bir yasaydı. İlhamını Bizans hukukundan ve ağırlıklı olarak Ortodoks bileşenlerden almıştı. Kilise merkezli din adamlarının nüfuzunu sağlamlaştıran söz konusu kanun, bu açıdan Rus Yasası'ndan ayrılır. Nitekim yine Yaroslav döneminde ortaya çıkan Rus Yasası, Hristiyanlık öncesi sözlü Rus yasasının bileşenlerini de içermiş ve knyaz ile maiyetinin çıkarlarını korumayı amaçlamıştır.⁴ Bununla birlikte, Novgorod Hukuk Belgesi, Pskov Hukuk Belgesi gibi metinler daha çok sosyal meselelere odaklanmaktan ziyade usule ağırlık vermişlerdir.⁵

Bu kanunların içeriği esas olarak sosyal yaşamdaki hukuk ihlallerine karşın yaptırımları içermektedir. Söz konusu suçlar; evlilik, kaçırma, tecavüz, zina, sapkın cinsel davranışlar, hırsızlık, miras anlaşmazlıkları ve dinî ihlaller üzerinedir. Ancak bu noktada bir yetki meselesi gözümüze çarpmaktadır. Örneğin kaçırma, tecavüz gibi suçlar hem seküler hem de dinî hukuk kurallarının meselesi olduğundan, bu iki yapının birbiriyle iç içe geçtiği ortadadır. Bu bakımdan eski Rus kilisesi, hukuki meselelerde devletin bir parçası olarak işlev görmüştür.⁶ Örnek vermek gerekirse, Yaroslav'ın Kilise Kanunu evlilik ile ilgili boşanma, aldatma ve çok eşlilik gibi konuları ele alırken; Rus Yasası evlilik içerisindeki mülkiyet sorununa odaklanmıştır.

Zikredilen kanunlardaki en yaygın müeyyideler, para cezası ödemek, knyaz tarafından cezalandırılmak, manastıra kapatılmak, *potok i razgrableniye*⁷ gibi

⁴ Ferdinand Feldbrugge, *A History of Russian Law From Ancient Times to the Council Code (Ulozhenie) of Tsar Aleksei Mikhailovich of 1649* (Boston: Brill, 2017), 152-154.

⁵ Zikredilen yasalar hakkında detaylı bilgi için bk. *Pamyatniki Russkogo Prava: Pamyatniki Prava Feodalno-Razdrobnoy Rusi XII-XV. vv.*, Vıp. 2, Red. S. V. Yuşkov (Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Yuridiceskoy Literaturı, 1953), 210-226, 282-478.

⁶ Kuzuoğlu, "Osmanlı Yönetim Tarzının," 152.

⁷ *Potok*, ekseriyetle hapis veyahut sürgün manasına gelir; *razgrablenie* ise mülkiyetin müsadere anlamını taşır. Rus Yasası'nın yedinci ve seksen üçüncü maddeleri bu müsadere uygulamasını açıkça göstermektedir. Sebepsiz yere bir cinayet işlemenin yahut bir harman yerinin yakılması durumunda suçlunun cezalandırılacağı ve mülkünün müsadere edileceği ifade edilmiştir. Aynı zamanda potok'un köleleştirmek, köle olarak satmak gibi anlamlara geldiği de iddia edilmiştir. *Razgrablenie*, Rus Yasası'nda sadece yedinci maddede bulunurken, potok terimi, yedinci, otuz

uygulamalardır. Fakat yaptırımlar arasında dikkat çeken, bazı suçların cezalandırılması durumunda müşterek sorumluluğun esas alınmasıdır.

Müşterek sorumluluk ya da Rus hukukunda adı geçtiği üzere *krugovaya poruka*, erken dönem Rusya'sında otoriter yönetimin kilit taşlarından biridir. En genel anlamda, bir kimsenin ya da bir topluluğun davranışından, diğer bireylerin ya da toplulukların sorumlu tutulduğu sistemdir ve tarih boyunca birçok toplumda uygulanmıştır. Filvaki, toplumsal yaşamın ilk aşamalarında hukukun öznelere bireyler olmaktan ziyade aileler, sülaleler ya da boylardır. Bu bağlamda hukuk tarihinde müşterek sorumluluğun varlığı Ruslara özgü olmayıp birçok toplumda görülmektedir.⁸

1) Müşterek Sorumluluk İlkesinin Kökenleri

Rus tarihçi Ledeneva aracılığıyla karşılaştığımız Neçayev'in izahı, müşterek sorumluluğun kökenine dair bir tez öne sürmektedir: "Elinde nüfusu denetlemek için yeterli sayıda kuruma ve yollara sahip olmayan idare, toplumu müşterek sorumluluğa bağlayarak tüm insanlardan idari ve adli sorumlulukların kontrolü ve icrasına katılmalarını istemiştir."⁹ Ancak Vladimirskiy-Budanov, müşterek sorumluluğun devlet tarafından uygulanan yapay bir ilke olmadığını, soya ya da toprağa bağlı toplulukların bilhassa suça karşı dayanışmasından kaynaklandığını iddia eder.¹⁰ Bu iki açıklama da müşterek sorumluluk mevzuunda kabul edilebilir. Oysa müşterek sorumluluğun kökeni hususunda Vladimirskiy-Budanov'un iddiası daha olası görünmektedir. Nitekim antropolog Lewis H. Morgan'ın, Bronislaw Malinowski ve Pyotr Kropotkin'in araştırmaları karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve müşterek sorumluluk gibi ilkelerin, siyasi teşekküllerin tesisinden bağımsız olduğunu kanıtlar niteliktedir.¹¹ Fakat siyasi

beşinci ve seksen üçüncü maddelerde kullanılmıştır. Yedinci maddeye göre sebepsiz bir cinayet durumunda, topluluk katil için ödeme yapmayacak, onu karısı ve çocukları potok mucibince knyaza verilecektir. Seksen üçüncü maddede ise harman yerinin yakılması durumunda, failin potok için verileceği ve mallarının müsaderede edileceğini belirtilmiştir. Bu kavramının geçtiği otuz beşinci maddede, bir at hırsızının potok için verileceği yazılmıştır. Bu terimin, kişisel malların müsaderesiyle birlikte kullanıldığı için bir tür köleleştirme faaliyeti olarak anlaşılması daha uygundur. M. F. Vladimirskiy-Budanov, *Obzor İstorii Russkogo Prava* (Moskva: Territoriya Buduşego, 2005), 387. Bk. İ. A. İsayev, *İstoriya Gosudarstva i Prava Rossii; Uçebnik* (Moskva: Yurist, 2004), 43-44, 48, 189. Daniel H. Kaiser, *The Growth of the Law in Medieval Russia* (New Jersey: Princeton University Press, 1980), 65.

⁸ Kabile halinde yaşayan topluluklarda müşterek sorumluluk, intikam ve cezai yaptırımlar için bk. Hilmi Ziya Ülken, "İctimâî Üst Yapı Olarak Hukuk Tetkiklerine Giriş," *Sosyoloji Dergisi* 2/2 (1943): 34-52.

⁹ Vasiliy M. Neçayev, "Poruçitelstvo", *Ensiklopedičeskiy Slovar Brokgauza i Efrona*, T. 24a (Sankt-Peterburg: Semenovskaya Tipolitografiya, 1898), 637; Alena V. Ledeneva, *How Russia Really Works; The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business* (New York: Cornell University Press, 2011), 92.

¹⁰ Vladimirskiy-Budanov, *Obzor İstorii Russkogo*, 386.

¹¹ Karşılıklı yardımlaşma, müşterek sorumluluk gibi olgular yalnızca barbar ya da uygar toplumların hayatında değil, aynı zamanda daha iptidai vahşilerin yaşantılarında da görülmektedir. Henüz devlet olma aşamasına erişmemiş ve soy, kabile esasına dayanarak varlıklarını sürdüren İroqualara dair araştırma yapan Morgan, bu toplulukta müşterek sorumluluğun ve müşterek yaptırımların ne denli yoğun olduğunu vurgulamıştır. Örneğin bir kabile üyesine yapılan kötü davranış, o kişinin soyuna yapılmış sayılmakta; o kişiye destek olmak ise tüm soy topluluğun görevi olarak görülmektedir. Yine öldürülen kişinin öcünü alma yükümlülüğü akrabalarının üzerindedir ve bu ölçü hak olarak görülmüştür. Bk. Lewis Henry Morgan, *Eski Toplum I*, çev. Ünsal Oskay (İstanbul: Payel Yay., 1994). Antropolog Bronislaw Malinowski de Malenezya yerlileri üzerine yaptığı araştırmalarda vahşilerin yaşantısındaki sosyal dayanışma, ortak çalışma ve müşterek sorumluluk gibi unsurlara dikkat çekmiştir. Bk. Bronislaw Malinowski, *Crime and Custom in Savage Society* (New York: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1926). Benzer bir şekilde Kropotkin, gelişmişlik seviyesi olarak en alt düzeyde olan Boşımalar ile Hotantoların, Avustralya ve Polinezya yerlilerinin dayanışmaya oldukça önem verdiklerinin altını çizmiştir. Öte yandan Kropotkin, karşılıklı dayanışma, yardımlaşma gibi durumların yalnızca insanlar arasında değil, hayvan türlerinde de var olduğunu öne sürmüştür. Bk. Pyotr Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, çev. Işık Ergüden & Deniz Güneri (İstanbul: Kaos Yay., 2001).

yapılar geliştikçe, toplulukların birbirlerini denetleme ve birbirleriyle dayanışma mekanizmasının idare açısından da işlevselliği keşfedilmiştir. Dolayısıyla toplulukların birleşerek oluşturduğu siyasi teşekküller, cemiyetin geleneklerini sürdürmüş ve bilhassa müşterek sorumluluk gibi organik sistemlerden faydalanmayı bilmişlerdir. Bu noktada Neçayev'in açıklaması, müşterek sorumluluğun kökenlerinden ziyade onun idari mekanizmaya faydasını yansıtmaktadır.

Hukukî ya da idarî perspektifte müşterek sorumluluk ya da ceza sisteminin ilk örneği, Babil hukukunda karşımıza çıkar. Hammurabi Yasası'nın yirmi üçüncü maddesinde bir hırsızın yakalanmaması durumunda, hırsızlığın meydana geldiği bölgenin ya da bölge idarecisinin zararı tazmin etmesi gerektiği yazılmıştır. Aynı zamanda bireysel ve toplumsal kefalet uygulaması da kullanılmıştır.¹² Hititlerde de Telepinuş Fermanı yayımlanana kadar müşterek cezanın uygulandığı bilinmektedir.¹³ Çin'de ise *baojia sistemi*¹⁴ adıyla topluluklar karşılıklı güvence aracılığıyla denetim altına alınmaya çalışılmıştır.¹⁵ İslamiyet öncesi Arap toplumunda var olan müşterek sorumluluk, İslam hukukundaki cezanın şahsiliği ilkesiyle birlikte ortadan kalkmıştır.¹⁶ Ancak istisnai olarak *âkile*¹⁷ ve *kasâme*¹⁸ müesseseleri, belirli ölçülerde İslâm hukukunda var olmaya devam etmiştir.¹⁹ Ayrıca eski Cermen hukukunda da bireylerin

¹² Joan Oates, *Babil*, çev. Fatma Çizmeli, II. Baskı (Ankara: Arkadaş Yay., 2015), 78-79; C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters* (New York: Charles Scribner's Sons, 1904), 46, 269.

¹³ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi; En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar* (Bursa: Ekin Yay., 2017), 259-260.

¹⁴ Baojia, suçluları tespit etme ve vergi toplamada kullanılan bir Çin denetim uygulamasıdır ve kökeni XI. yüzyıla dek uzanır. Sistemin amacı, yerel toplulukları hükümet ve halk arasında aracı olarak hizmet eden yerel yetkililer vasıtasıyla denetim altında tutmaktır. Aynı zamanda halkın karşılıklı bir gözetim sistemine sokulduğu ahlâkî bir kontrol mekanizması olarak da işlevi vardır. Sisteme göre birkaç hane *pai* olarak gruplandırılır, birkaç *pai*, *jia* adıyla örgütlenmiş toplulukta birleşir. Bir dizi *jia* ise *bao* adı verilen daha geniş bir katmanın alt birimidir. Bu örgütlenme sayesinde devlet, yerel yönetimin idaresini kolaylaştırmıştır. Bk. Mo Tian, "The Baojia System as Institutional Control in Manchukuo under Japanese Rule (1932-45)," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 59/4 (2016): 532; Tong Lam, "Policing the Imperial Nation: Sovereignty, International Law, and the Civilizing Mission in Late Qing China," *Comparative Studies in Society and History* 52/4 (2010): 885, 899.

¹⁵ Timothy Brook, *The Chinese State in Ming Society* (New York: Routledge, 2005), 36.

¹⁶ Nitekim Kur'an-ı Kerim'in Fatır Suresi 18. ayetinde kişinin suçlarını ve günahlarını bir başkasıyla paylaşamayacağı belirtilmiştir; "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Günah yükü ağır gelen kimse onun taşınması için yardım çağrısında bulursa -çağrılan yakını bile olsa- o yükten hiçbir şeyi başkası üzerine alamaz. Sen ancak, görmedikleri halde rablerinden korkanları ve namazı özenle kılanları uyarabilirsin. Kim arınırsa sadece kendi yararına arınmış olur. Her şeyin sonu Allah'a varır."

¹⁷ Âkile, en genel manada, taksirli ya da kasit unsuru bulunmadan gerçekleşen bir öldürme ya da yaralama hadisesinde, suçlu adına mağdurun diyetini yüklenen topluluğa verilen isimdir. Kökeni İslam öncesinde Arapların kabile dayanışmasına dek uzanır ve Hz. Muhammed döneminde hukuki bir meşruluk kazanmıştır. İslamiyet'in ilk zamanlarında kabile dayanışmasına dayanırken, İslamiyet'in hızla yayılışıyla birtakım değişikliklere uğrayarak gelişme göstermiştir. Bu sistemin temelinde iki nedenin yattığı söylenilebilir. Taksirli suçun failinin kaderine terk edilerek biçare kalmasının önüne geçilmesi ve müstakbel suçluya karşı kayıtsızlık, ilgisizlik sebebiyle failin yeniden suç işlemesine engel olunması. Bu yönüyle âkile, diyetin yükümlülüğünü üzerine alarak, suçun gerçekleşmesini engelleyemediği için kendilerine ceza vermiş olur. Bk. Hamza Aktan, "Âkile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2 (Ankara: TDV Yay., 1989), 248-249; Sabri Erturhan, "İslâm Hukukunda Suçla Mücadele Yöntemleri," *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007): 135-136.

¹⁸ Faili meçhul bir öldürme hadisesinde maktulün bulunduğu yer halkından elli kişinin mahkeme huzurunda ettiği yeminlere kasâme denir. Bu uygulamanın kökeni İslamiyet öncesi Sâmî geleneğine dek dayanır. Hadis mecmualarında Hz. Muhammed'in kasâme uygulamasını, evveldeki gibi devam ettirdiği yazılmıştır. Ancak bazı âlimler tarafından kısas ve diyete hüküm için yeterli görülmemişlerdir. Bk. Ali Bardakoğlu, "Kasâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24 (İstanbul: TDV Yay., 2001), 528-530; Erturhan, "İslâm Hukukunda Suçla Mücadele Yöntemleri," 136-137; Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri* (İstanbul: Beyan Yay., 1996), 426.

¹⁹ İlhan Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52/1 (2003): 180.

hukuk karşısında müşterekliği mevcuttur. Cermen hukuku mülkiyette de grubun mallarını kişisel mallardan ayıramadığı gibi aileler arasında müşterek sorumluluk ilkesini esas almıştır.²⁰ Yine Anglo-Saksonların meşhur *frankpledge* sistemi, halkı *tithing* adı verilen on hanelik bölümlere ayırmış ve bunları birbirlerine karşı sorumlu kılmıştır. Bir diğer deyişle, herhangi bir suç durumunda bu on hanenin temsilcileri hep birlikte yargılanıp cezalandırılmıştır.²¹

Eski Türk töresinde de kısmi olarak müşterek ceza-i müeyyidelerin varlığı görülmektedir. Örneğin suç olarak görülen kız kaçırma eylemi neticesinde suçlu, para cezası ödemek zorunda bırakılmıştır. Afet İnan'ın verdiği bilgiye göre barış amacıyla verilmesi gereken *kaling*, kız kaçırma boyun cezadan kurtulmak adına verdiği maldır. Kız kaçırma suçunu icra eden kimsenin boyu tarafından ortaklaşa ödenmektedir.²² Bununla birlikte bazı ilginç suçlarda da müşterek cezanın varlığı bilinmektedir. Örneğin bir kişinin gözünü kör eden kimse, mağdura kızını ya da eşinin malını vermek zorundaydı.²³ Bu tür müşterek cezalandırma uygulamasının bilhassa Göktürklerde yaygınlaştığı bilinmektedir. Nitekim Göktürklerde cezanın şahsiliği ilkesi Hunlara nazaran geri planda kalmış, bazı suçlarda suçlunun yanı sıra yakınları da yaptırıma maruz kalmıştır.²⁴ Dolayısıyla eski Türklerde bazı hukuki suiistimallerde, suçlunun kendisinden ziyade ailesinin ya da mensup olduğu boyun cezaya ortaklığı söz konusudur. Fakat yukarıda diğer toplumlar hususunda zikredildiği gibi daha kapsamlı bir müşterek sorumluluğun mevcudiyeti bilinmemektedir.

Erken dönemde birçok toplumda uygulanan müşterek sorumluluk Doğu Avrupa'da, devrim öncesi Rusya'nın köy komünleriyle ilişkilendirilse de²⁵ orta çağ Slavları arasında da önemli bir yer tutar. Müşterek sorumluluğun Doğu Avrupa'da ne zaman ortaya çıktığı belirsizdir. Fakat Slav kabilelerinin anelerinde karşılıklı yardımlaşmanın ne denli önemli olduğu bilinir.²⁶ Nitekim Slavlar jeopolitik olarak kırılğan, tarımsal anlamda da sınırlı bir bölgede berhayat olmuşlardı. Bu nedenle Slav halkları için hayatta kalmak, başlı başına bir meseleydi. Halk, ekmek, biçmek ve ürün toplamak için kısa zamanda yoğun çalışmak zorundaydı. Nitekim ağır kış koşulları nedeniyle altı veya yedi ay tarımsal faaliyetlerle uğraşmak mümkün değildi. Geri kalan zamanda ise topluluk olabildiğince birlikte hareket etmek zorundaydı. Bu kısıtlı yaz dönemindeki yoğun çalışma koşulları, hasat zamanları *strada*, yani acı, ıstırap

²⁰ Sami Selçuk, "Eski Çağlarda Suç Hukuku," içinde Prof. Dr. Nevzat Toroslu'ya Armağan (Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 2015), 1054; T. Zeynel Kangal, *Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğu* (Ankara: Seçkin Yay., 2003), 58.

²¹ S. Y. Kapustin, *Drevniyeye Russkoe Poruçitelstvo* (Kazan: 1855), 6; Miraç Çeven, "Doğu'da ve Batı'da Orta Çağ Meslek Örgütlenmelerinin Benzerlikleri ve Farklılıkları Üzerine," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019), 11-12. *Frankpledge sistemi* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. William Alfred Morris, *The Frankpledge System* (London: Longmans, 1910).

²² Feda Şamil Arık, "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar," *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/17 (1995): 23.

²³ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Hukuk Tarihi ve Hukuk* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1947), 286.

²⁴ Selçuk, "Eski Çağlarda Suç Hukuku," 1042.

²⁵ Ledeneva, *How Russia*, 92.

²⁶ Vakıa karşılıklı yardımlaşma, dayanışma erken devirlerde birçok halk için ortak bir olgudur. Keza o dönemlerde henüz keskin ulusal farklılıklar yoktur. Kabileler arasında yaşam neredeyse tüm toplumlarda görüldüğü için, kabilenin kendi içerisinde ya da kabilelerin birbiriyle dayanışması doğal bir durumdur. Kapustin'e göre Cermen kabilelerinde de tıpkı Slavlardakine benzer şekilde karşılıklı yardımlaşma, dayanışma fikri vardır. Aynı zamanda Anglo-Saksonlarda da benzer sorumluluk türleri görülür. Bk. Kapustin, *Drevnee Russkoe*, 6.

kelimesiyle ilişkilendirildi.²⁷ Strada döneminde hastalık, yaralanma, angarya işleri gibi her türlü engel hane ekonomisini tehlikeye atabiliyordu. Bu tür tehditler komünün önemini arttırdı. Haneler hayatta kalabilmek, acil durumlarda yardım alabilmek için diğer hanelerle dayanışma içerisine girmek zorundaydılar. Böylelikle bir *pomoçi*, yani yardım geleneği de ortaya çıkıyordu.²⁸ Dolayısıyla hukuki müşterek sorumluluğun kökenleri de zikredilen zaruri dayanışma koşulları ışığında açıklanabilmektedir. Buna ek olarak bilhassa Kiyev ve Moskova dönemlerinde ön plana çıkan “gözden düşme” ya da “ün” algıları da toplum içerisinde dayanışma ve sorumlulukta etkili olmuştur.²⁹

Kiyev ve Moskova knyazlıklarına değinmeden evvel diğer Slav devletlerinde de müşterek sorumluluğun bulunduğunu izah etmeliyiz. Örneğin Türk kökenli Bulgarlarda da³⁰ bir suçlunun bulunmaması durumunda, bölge ahalisi sorumlu tutulurdu. Böyle durumlarda ahali *globa* adı verilen bir para cezası ödemek zorunda kalırdı. Esasen bir Kuman Türkü olan Bulgar Çarı Konstantin Asen, Virpinskiy Manastırı'na verdiği bir imtiyaz belgesiyle, onların arazisindeki bu uygulamayı kaldırdı ve suçlular bireysel para cezalarına tabi tutuldu. Zamanla bireyler için toplulukların ödediği para cezası için Grekçe menşeli bir kelime olan *φόνοç* kullanılmaya başlandı. Bununla birlikte XV. yüzyılda Hırvat hukuki belgelerinde de müşterek sorumluluğa dair maddeler mevcuttu.³¹ Ayrıca bu sistem Çek ve Polyak kanunlarında da yer edinmişti.³²

2) Müşterek Sorumluluk İlkesinin Rusya'daki Kökenleri: Poruka

Kiyev ve Moskova Rusya'sında ise halkın denetim altında tutulması için müşterek sorumluluk ilkesinin rolü oldukça fazlaydı. Cinayet, borç, inanç suçları, siyasi suçlar, ödenmemiş vergiler, ifa edilmemiş zorunlu hizmetler, mahkeme duruşmalarında bulunmama, askerî ve idarî suiistimler, sözleşme ihlalleri vb. birçok hukuki ihlal durumunda *poruka* uygulaması geçerliydi.³³ Evvela *poruka* kelimesinin, Rus kaynaklarında binlerce kez kullanılmasına rağmen, herhangi bir tanımlanması yapılmadığını izah etmemiz gerekir. Horace W. Dewey ve Ann M. Kleimola'ya göre böylesine yaygın bir uygulamanın kaynaklarda herhangi bir tanımının bulunmaması bilinçli bir durumdur. Nitekim despot Slav/Rus knyazları, amaçlarına uygun bir şekilde *poruka* ilkesini kullanmışlar ve tanımlama hususunda belirsiz bırakmışlardır.³⁴ Fakat uygulama hususunda oldukça titiz davranmışlardır. Bununla birlikte hukukî uygulamalardan ve prosedürlerden birtakım çıkarımlar yapmak mümkündür;

²⁷ T. M. Obuhova, “Proyavleniya Fenomena Stradaniya v İstorii Russkoy Kultury,” *İstoriçeskie, Filosojskie, Politiçeskie, i Yuridiçeskie Nauki; Voprosi Teorii i Praktiki* 7/2 (2015): 121; Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar; Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar (İstanbul: İletişim Yay., 2015), 32.

²⁸ Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 33.

²⁹ H. W. Dewey-A. M. Kleimola, “From the Kinship Group to Every Man His Brother's Keeper: Collective Responsibility in Pre-Petrine Russia,” *Jahrbücher für Geschichte Osteuropa* 30/3 (1982): 339.

³⁰ Bulgarların Slavlaşma süreci hakkında detaylı bilgi için bk. Fatma Rodoplu, “Bulgar Tarih yazımında II. Bulgar Devletinin Kuruluşu ve Kuman/Kıpçaklar,” (Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019).

³¹ İ. M. Sobestianskiy, *Krugovaya Poruka u Slavyan; Po Drevnim Pamyatnikam ih Zakonodatelstva* (Harkov: Tipografiya M. F. Zilberberga, 1888), 73-76.

³² Ayrıntılı bilgi için bk; Sobestianskiy, *Krugovaya Poruka*, 100-114.

³³ Dewey-Kleimola, “From the Kinship Group to Every Man His Brother's Keeper: Collective Responsibility in Pre-Petrine Russia,” 321; Horace W. Dewey, “Political Poruka in Muscovite Rus,” *The Russian Review* 46/2 (1987): 117; H. W. Dewey & Ann M. Kleimola, “Russian Collective Consciousness: The Kiyevan Roots,” *The Slavonic and East European Review* 62/2 (1984): 180.

³⁴ Dewey-Kleimola, “Russian Collective Consciousness: The Kiyevan Roots,” 180.

ekseriyetle poruka daha çok bireyler arası bir kefaleti yansıtırken krugovaya poruka toplumsal, çoklu bir garanti, kefalet sistemini ihtiva eder.

Dewey, poruka kelimesinin kaynaklarda ilk olarak 1229 Smolensk-Alman Antlaşmasında görüldüğünü öne sürmüştür.³⁵ Genel manada onun iddiası doğru olsa da poruka (kefalet) ya da *poruçnik* (kefil) kavramlarının izini ayrıntılı bir şekilde sürmek gerekir. Araştırmalarımız sonucunda bizim karşılaştığımız en eski örnekler, Muhtasar Rus Yasası'nda ve XII-XIII. yüzyıllarda huş kabuğu üzerine yazılmış metinlerde görülür. Muhtasar Rus Yasası'nın on dördüncü maddesinde *svod* uygulamasından³⁶ söz edilirken *poruçnik* kavramı kullanılmıştır. Yüzleşmeye katılmayan bir kimsenin yerine kefil gönderilebileceği belirtilmiştir.³⁷ Bu kullanım dışında ne Muhtasar Rus Yasası'nda ne de Mufassal Rus Yasası'nda zikredilen kavramlara rastlanılmıştır. Rus Yasası haricinde kefalete ilişkin kullanımlar bazı kişisel mektuplarda görülür. 1100-1120'li yıllara tarihlenen huş kabuğu üzerine yazılmış bir metin, kefalete ilişkin malumat ihtiva eder. Novgorod bölgesine ait olan 109 numaralı Jiznomir'den Mikula (Mikoula)'ya gönderilen bu mektup kadın bir kölenin çalınmasıyla ilişkilidir. Jiznomir, Mikula'nın bir kadın köle satın aldığını, fakat *knyaginanın* kendisini suçladığını ancak *knyaginanın drujinalarının*³⁸ kendisine kefil olduğunu yazmıştır. Burada kefil olmak manasında *poroutsila* kelimesi kullanılmıştır.³⁹ Diğer bir eski örnek, yine Novgorod bölgesine ait, 235 numaralı, Sudişa adlı bir kimse tarafından Najir'e gönderilen mektupta bulunur. Sudişa, Jadko adlı kişinin kendisine, kardeşinin borçları yüzünden iki devlet memuru gönderdiğini fakat kendisinin kardeşine kefil olmadığını belirtmiştir. Burada kefil kelimesi *orutsene* olarak yazılmıştır.⁴⁰ Fakat belgenin bu kısmı hasarlı olduğundan önceki birkaç harf okunamamaktadır.⁴¹ Kelimenin aslında *porutsene* olarak yazıldığı düşünülmektedir⁴² ki bu, 510 numaralı belgedeki *poroutsn* kelimesiyle uyuşmaktadır. XII. yüzyılın ilk yarısına ait 510 numaralı kayıta da *poruçnik*, yani kefil kelimesinin bir başka şekli olan *poroutsn* kelimesi kullanılmıştır.⁴³ Benzer şekilde XIV. yüzyıldan 260 numaralı belgede de *porutsn*

³⁵ Dewey-Kleimola, "Russian Collective Consciousness: The Kiyevan Roots," 181.

³⁶ Svod, anlaşmazlık mahkemeye intikal etmeden önce, tarafların kendi arasındaki yüzleşme biçimidir. Muhtasar Rus Yasası'nın on dördüncü maddesinde, Mufassal Rus Yasası'nın otuz beşinci ve otuz dokuzuncu maddeleri arasında yer almıştır. Burada herhangi bir hırsızlık veyahut başkasının elinde olan bir mala sahiplik iddiası durumunda, tarafların yüzleşme yoluna gitmesi gerektiği yazılmıştır. *Pamyatniki Russkogo Prava. Pamyatniki Prava Kiyevskogo Gosudarstva*, Vip. 1, Red. S. V. Yuşkov, (Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Yuridičeskoy Literaturı, 1952), 125.

³⁷ Аще познаеть кто, не емлеть его, то не рци ему: мое; нъ рци ему тако: пойдн на свод, где еси взял; или не поидеть, то поручника за пять днии; *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vip. 1, 78.

³⁸ Erken dönemde Rusya'da büyük knyazın ya da muhtelif knyazların silah arkadaşlarını tanımlayan kelimedir. Zamanla askeri niteliğinin yanı sıra knyazın danışmanları ve temsilcilerinden oluşan büyük bir grubu tanımlamak için kullanılmıştır.

³⁹ (...) а нѣне са дружина:по ма пороучила; Bk. A. V. Artsihovskiy-V. İ. Borkovskiy, *Novgorodskie Gramoti Na Bereste (İz Raskopok 1953-1954 gg.)*, T. 3 (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1958), 38-41.

⁴⁰ (...) а а орѣцене; Bk. A. V. Artsihovskiy-V. İ. Borkovskiy, *Novgorodskie Gramoti Na Bereste (İz Raskopok 1956-1957 gg.)*, T. 5 (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1963), 56-58.

⁴¹ İlgili görsel için bk. Artsihovskiy-Borkovskiy, *Novgorodskie Gramoti*, T. 5, 57.

⁴² A. A. Zaliznyak, *Drevne-Novgorodskiy Dialekt* (Moskva: İzdatelskiy Dom YASK, 2004), 374.

⁴³ (...) а а за то съло пороучнь; Kayıt adli bir meseleyi içermektedir. Kuzma adlı kimse, Domajiroviç ve Sdila'yı şikâyet etmiştir. Belgeye göre Domajiroviç ve Sdila bir yerleşim yerini Kuzma olmaksızın satmıştır. Oysa Kuzma o yerleşim yeri için kefil olduğunu iddia eder. Bk. A. V. Artsihovskiy- V. L. Yanin, *Novgorodskie Gramoti Na Bereste (İz Raskopok 1962-1976 gg.)*, T. 7 (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1978), 105-108.

görülmektedir.⁴⁴ Bununla birlikte XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen 531 numaralı bir şahsi mektupta kefalet manasında *poroukoy* kelimesi karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan aynı mektupta *dat roukoy* kalıbı iki defa kullanılmıştır.⁴⁵ Rusça'da *dat* kelimesi *vermek*, *ruka* ise *el* anlamını taşıdığından *dat roukoy* bir tür kefil olmak, teminat vermek manasını taşıyor olabilir. Nitekim Staraya Russa bölgesine ait 43 numaralı⁴⁶ ve Novgorod'a ait 389 numaralı⁴⁷ belgelerde de *vidat/dat roukoy* kalıbı teminat vermek, kefil olmak manasında kullanılmıştır.⁴⁸ Bu örneklerden anlaşılacağı üzere poruka ya da poruçnik kavramlarının kökleri ve bireysel kefalet uygulamaları 1229'dan daha öncesine dayanmaktadır ve zikredilen kavramların en erken formları *poroutsn*, *porutsn*, *porutsene*, *poroukoy*, *roukoy* gibi sözcüklerden oluşmuştur.

1229 Smolensk-Alman Antlaşmasına gelecek olursak; antlaşmanın dördüncü maddesi (bazı nüshalarda beşinci madde), Riga ve Gotland'daki Rus tüccarlara bazı dokunulmazlıklar verildiğini belirtir. Maddeye göre bir Rus suç işler fakat kefalet, yani poruka sunarsa o kişi hapse atılmaz; buna karşın bir kefaleti yoksa zincire vurulur. Aynı şekilde bu uygulama Latin tacirler için de geçerlidir.⁴⁹ Ancak bu ifade, kişinin özgür olduğu anlamına gelmemektedir. Muhtemelen kefalet sunan bir zanlı, bir sonraki mahkeme işlemlerine değin serbest kalmaktadır.⁵⁰ Yine antlaşmanın ikinci nüshasının a kopyasının on üçüncü (bazı nüshalarda on dört) maddesinde de poruka kavramı geçer. Madde, hukuki ihtilaflarda tarafların idari mercilere başvurmasını temel alır ve yine bir Rus tacirin kefalet alma hakkından söz eder.⁵¹

Bu ilk kullanımların ardından poruka kelimesi Pskov Hukuk Belgesi'nde dört maddede karşımıza çıkar.⁵² Moğol tahakkümü devrinde ise 1296-1301 Novgorod'un Tver Knyazı Mihail Yaroslaviç ile Antlaşması'nda poruçnik yani kefil kavramı kullanılır.⁵³ Ayrıca 1397 tarihli Knyaz Vasiliy Dmitriyeviç'in Dvina bölgesi için yayımladığı tüzükte

⁴⁴ (...) то за иванка поруцнь; Kayıt bir borç tahsilatıyla ilişkilidir. Belgede sayılan isimlerden alınması gereken miktarları bildirir. Mihail adlı bir kişiden yarım ruble ve on adet balık alınması gerektiği bildirilirken, Mihail'in İvanka adlı kimsenin kefil olduğu belirtilmiştir. Bk. Artsihovskiy- Borkovskiy, *Novgorodskie Gramoti Na Bereste*, T. 5, 86-87.

⁴⁵ (...) пороукоу на мою сestroу; дала роукоу; Kayıt Anna adlı bir kişiden Klimiata'ya gönderilen şahsi bir mektubu ihtiva eder. Belgeye göre Anna, Kosniatin adlı bir kimseye dava açtığını söylemiştir ve kardeşi Klimiata'dan mahkeme önünde beyan vermesini istemiştir. Kosniatin Anna ile kızına ağır hakaretlerde bulunmuş, Anna'ya fahişe dediği için kocası Fedor onu ve kızını evden kovup öldürmek istemiştir. Buradaki Anna'nın Kosniatin ile temel ihtilafı, poruka yeminiyle oluşmuş bir kefalete dayanmaktadır ve mektuptan anlaşıldığı kadaryla Anna kızına kefil olmuştur. Bk. Artsihovskiy-Yanin, *Novgorodskie Gramoti Na Bereste*, T. 7, 130-134.

⁴⁶ (...) вѣдала роукоу въ трехъ гривенахъ; Kayıt tam anlamıyla bir kefaleti yansıtmaktadır. Olentsevaya adlı bir kadının Grigoriy'e üç grivnalık bir ödeme için kefil olduğunu belirtmektedir. Bk. V. L. Yanin, A. A. Zaliznyak, A. A. Gippius, *Novgorodskie Gramoti Na Bereste (İz Raskopok 2001-2017 gg.)*, T. 12 (Moskva: İzdatelskiy Dom YASK, 2015), 173-174.

⁴⁷ (...) даль: пороукоу в коунахъ; Kayıt Aleksa Kolbinets adlı bir kişinin Aziz Petrus Günü'nde bir paranın verilmesi için kefil olduğunu belirtmiştir. Belge eksik olduğundan dolayı daha fazla malumat içermemektedir. A. V. Artsihovskiy, *Novgorodskie Gramoti Na Bereste (İz Raskopok 1958-1961 gg.)*, T. 6 (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1963), 88-90.

⁴⁸ Zikredilen belgeler dışında *vidat/dat roukoy* kullanımının yaygın olduğunu görülmektedir. Örneğin bu kalıp, Novgorod bölgesinden günümüze ulaşan en eski hukukî metinlerden olan Knyaz Mistislav Vladimiroviç Belgesi'nde de karşımıza çıkmaktadır: а аз даль роукоу своею (...) Bk. *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vıp. 2, 102.

⁴⁹ *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vıp. 2, 73, 78.

⁵⁰ Dewey-Kleimola, "Russian Collective Consciousness: The Kiyevan Roots," 182.

⁵¹ *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vıp. 2, 63, 80.

⁵² Otuz ikinci, otuz üçüncü, kırk beşinci ve yüz birinci maddeler. Bk. *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vıp. 2, 290, 292, 299.

⁵³ *Gramoti Velikogo Novgoroda i Pskova*, Red. S. N. Valk (Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1949), 14.

de poruka kavramı kullanılmıştır.⁵⁴ Yine XIV ve XVI. yüzyıllara tarihlenmiş huş kabuğu üzerine yazılan diğer metinlerde de bu kavramla karşılaşılır.⁵⁵ Dikkat edilmesi gereken husus, söz konusu kullanımların bireysel kefalet uygulamasını yansıttığıdır. Bu bilgilerden hareketle, XIII. ve XIV. yüzyıl Rusya'sında bireysel kefalet uygulamasının yaygın olduğu sonucuna ulaşılır. Keza Pskov Hukuk Belgesi'nde geçen porukaya dair kullanımlar, bireyler arası kefalet sistemine yasal bir statü kazandırmayı dahi amaçlamıştır.⁵⁶

Araştırmamızda zikredilen belgeler dışında poruka, poruçnik kavramlarının kullanımı ile karşılaşılmamıştır. Şüphesiz gözden kaçırılmış belgeler olsa da ekseriyetle bu kavramların oldukça kısıtlı kullanım alanı olduğu bir gerçektir. Dewey'e göre Moğol öncesi metinlerde bireysel kefalet ve müşterek sorumluluğa kavramlarının seyrekliği, o döneme ait belgelerin günümüze pek ulaşamamasından kaynaklanmaktadır.⁵⁷ Keza yukarıda örneklerini sunduğumuz ağaç kabukları üzerine yazılmış olan belgelerin birçoğu da hasarlıdır. Günümüze ulaşabilen materyallerdeki poruka, poruçnik kavramları da müşterek bir sorumluluktan ziyade bireyler arası kefalet durumunu ifade etmiştir. Bu noktada Moğol tahakkümü öncesinde, toplumun bir bölümünü kapsayan müşterek sorumluluk sisteminin mevcut olmadığını iddia etmek doğru olmaz. Nitekim belgelerde her ne kadar krugovaya poruka kavramı geçerse de pratikte bu sistemin uygulandığı görülmektedir. Rus Yasası bunun bariz bir örneğidir. İlk Rus kanunu olarak atfedilen Rus Yasası'nda, bireyler arasında kefalet uygulamasından daha kapsamlı bir şekilde tüm topluluğun hukuki olarak birbirine bağlandığı krugovaya poruka uygulamasına dair maddeler bulunmaktadır.

3) Kiyev Knyazlığı ve Moğol Tahakkümü Devrinde Müşterek Sorumluluk: Krugovaya Poruka

Krugovaya poruka uygulamasına değinmeden evvel, Rus Yasası'nın ilk maddesinden söz etmemiz gerekir. Bu madde ailelerin intikam almasına izin veren bir izahı barındırmaktadır. Buna göre cinayet durumunda maktulün akrabaları, katilin babasını, oğlunu ya da herhangi bir akrabasını öldürerek intikam alır.⁵⁸ Fakat Mufassal Rus Yasası'nda Yaroslav'ın oğulları tarafından yazılmış ikinci bir kanun maddesi bulunur. Burada, onun ölümünden sonra oğulları İzyaslav, Svyatoslav, Vsevolod ve onların adamlarının toplanarak intikam cezasını kaldırmayı kararlaştırdıklarını ve bunun yerine bir tazminat cezasını getirdikleri yazılmıştır.⁵⁹ Bu maddeye rağmen intikam uygulamasının XIII. yüzyılın başında hâlâ uygulanmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Muhtemelen Mufassal Rus Yasası'na getirilen bu yenilik, taraflara intikam

⁵⁴ *Gramoti Velikogo Novgoroda i Pskova*, 144.

⁵⁵ Novgorod 59 numaralı ve Novgorod 469 numaralı belgeler. Bk. A. V. Artsihovskiy, *Novgorodskie Gramoti Na Bereste (İz Raskopok 1952 g.)*, T. 2 (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1954), 60-61; Artsihovskiy & Yanin, *Novgorodskie Gramoti*, T. 7, 64-65.

⁵⁶ V. V. Momotov, *Formirovanie Russkogo Srednevekovogo Prava v IX-XIV vv* (Moskva: Zertsalo-M, 2003), 263.

⁵⁷ Dewey-Kleimola, "Russian Collective Consciousness: The Kiyevan Roots," 182.

⁵⁸ Esasen bu ölçü geleneği iptidai kavimler için ortaktır. Bilhassa Cermenlerde ölçü alma hakkı ailenin esas rabitasıdır ve evlilik, mülk gibi unsurlar gibi kolektiftir. Ölçü uygulaması erken dönemde Franklar arasında da görülmüştür. Fakat zamanla *wergild* yani saldırının para cezasıyla tazmin edilmesi usulüne geçmişlerdir. Bununla birlikte söz konusu *wergild* geliri, maktulün aile fertleri arasında paylaşılır. Bk. Ülken, "İctimâî Üst Yapı Olarak Hukuk Tetkiklerine Giriş," 35.

⁵⁹ *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vip. 1, 121.

veyahut para cezası ile uzlaşma olmak üzere yeni bir seçenek sunmuştur.⁶⁰ Neticede intikam, misilleme uygulaması, bir tür *lex talionis* yani “dişe diş kana kan” ilkesini barındırmasının yanı sıra, sülale içerisinde müşterek bir sorumluluğun bulunduğunu da gözler önüne sermektedir. Filhakika can almanın bedeli, caninin öldürülmesinden ziyade akrabalarından birinin hayatına dahi mal olabilir. Bu da aile bireyleri arasındaki sorumluluğun varlığına işaret etmektedir.

Muhtasar Rus Yasası, onuncu maddeye dek saldırı suçlarını işlerken, Mufassal Rus Yasası’ndaki üçten dokuzuncu maddeye dek olan maddeler konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Söz konusu maddeler cinayet suçunu esas alırken topluluğun bu eyleme karşın müşterek sorumluluğunun olduğunu çok açık bir şekilde belirtir. Bu durum bireyler arası kefalet türü olan porukadan ziyade, toplumun müşterek sorumluluğu barındıran krugovaya porukanın uygulandığını açıkça göstermektedir. Üçüncü maddede bir kimsenin knyazın adamlarının birini öldürmesi fakat caninin bulunamaması durumunda, cesedin bulunduğu yerdeki *verv*’in⁶¹ yükümlülüğünden bahseder. Bu duruma maruz kalan *verv*, katili bulup teslim etmek zorundadır, aksi takdirde knyaza 80 grivna ödemekle mükelleftir. Eğer ceset knyazın adamlarına, yani seçkinlere ait değilse ve özgür bir adamın cesediyse, o zaman *verv* 40 grivna ödemelidir.⁶² *Verv*in ödemek zorunda olduğu bu toplu para cezasına *dikaya vira*⁶³ adı verilir. Dördüncü maddeye göre, *dikaya vira*nın birkaç yıl boyunca ödenmesi gerekir. Beşinci madde *dikaya vira*nın esaslarını belirtir ve nispeten daha ayrıntılıdır. Katil eğer bir *verv*in üyesiye ve bulunmuş ise, *verv* ödenmesi gereken miktar hususunda katile yardımcı olur. Katilin bulunmaması durumunda yukarıda ifade edildiği üzere topluluk, 40 grivna ödenmelidir. Katil daha sonra bulunursa, *verv* tarafından ödenmiş olan 40 grivnanın bir kısmını kendisi karşılayacaktır. Hatta altıncı maddede, açık bir alanda, tartışma esnasında cinayet işlense dahi yine katil ile topluluğun birlikte ödeme yapacağı yazılmıştır. Ancak bir sonraki madde *verv* toplu para cezası ödemekten muaf tutar. Katil, sebepsiz yere, herhangi bir kışkırtma olmadan cinayet işlemişse onun için ödeme yapılmaz, katil karısı ve çocuklarıyla birlikte *potok* için verilir ve katil *razgrablenie* uygulamasına maruz kalır. Sekizinci madde, müşterek sorumluluk ilkesi açısından

⁶⁰ Kaiser, *The Growth of the Law*, 64.

⁶¹ *Verv* teriminin anlamı ve kapsamı konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Bununla birlikte yaygın ve genel kanaat, *verv*’in bir bölgedeki topluluğu çağrıştırdığı görüşüdür. Ancak bu terimin, bir bölgedeki tüm bireyleri kapsayıp kapsamadığı, gönüllülük veyahut akrabalık unsurlarına bağlı olup olmadığı hususu konusunda fikir birliğine varılmış değildir. Bk. Ferdinand Feldbrugge, *Law in Medieval Russia*, Vol. 59 (Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009), 17. İ. M. Sobestianskiy’in incelemeleri, bu kavramın erken dönem Hırvat hukuki metinlerinde varlığını ortaya koymuştur. Bu kayıtlarda aralarında kan bağı bulunan kabilelerin üyelerine “*verv* kardeşleri” denilmiştir. İ. M. Sobestianskiy’e göre erken dönem Rusya’sında ilk olarak Rus Yasası’nda karşılaşılan *verv* terimi, ilk olarak aralarında kan bağı bulunan sülaleleri tanımlamak için kullanılmıştır. Daha sonrasında kabile üyeleri arasında akrabalık bilinci kaybolmaya başlayınca bu terim, bölgesel toplulukları yansıtmıştır. Bk. Sobestianskiy, *Krugovaya Poruka*, 115-116; M. O. Kosven, *Semeynaya Obşina i Patronimiya* (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1963), 133-134.

⁶² Fakat burada önemli olan nokta, maktulün kimliğinin belirlenmiş olmasıdır. On dokuzuncu maddede, cesedin kimliğinin tespit edilememesi durumunda *verv*in para cezası ödemekten muaf olduğu kaydedilmiştir. *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vıp. 1, 110.

⁶³ *Vira* bireysel para cezasını tanımlarken müşterek para cezası *dikaya vira* olarak adlandırılmıştır. Bu terim, Rus Yasası’nın farklı nüshalarında “*vervnoe*”, “*vervenoe*”, “*virevnoe*”, “*virnoe*”, “*ludskaya*” sıfatlarıyla da kullanılır. Bu bağlamda, Sobestianskiy’e göre *vira* kavramı *verv* kelimesinden türemiştir ve dolayısıyla onun kökenlerini Rusya dışında aramak doğru değildir. Sobestianskiy, *Krugovaya Poruka*, 123.

mühimdir. Nitekim burada, vervin herhangi bir üyesinin dikaya viraya katılmadığı durumda, topluluğun da ona yardım etmeyeceği, böyle bir durumda cezayı kendi başına ödeyeceği belirtilmiştir. Dokuzuncu madde ise *virnik*, yani ceza tahsildarları için ödenmesi gereken miktarları aktarır.⁶⁴

Yine Mufassal Rus Yasası'nın yetmiş yedinci maddesi, topluluğun müşterek dayanışması gerektiği bir durumu anlatır. Buna göre bir hırsız ya da kaçak avcı, suçuna dair kanıtlar bırakarak gözden kaybolmuş ise, topluluk izleri arayıp suçluyu bulmakla yükümlüdür. Eğer yerel ahali suçluyu aramayı reddeder ya da görevlilerin onu bulmasına engel olursa toplu para cezası ödemek zorundadır. Öte yandan ahali, yetkililerle iş birliği yapıp hırsız kendi bölgelerinden kayboluncaya dek takip ettiyse hiçbir cezai sorumluluk üstlenmemektedir.⁶⁵

Neticede Rus Yasası, küçük topluluklar olan vervlerde yaşayan bireyleri, hukukî bir sorumluluk bağıyla birbirlerine bağımlı kıldı. Ceza-i müeyyidelerdeki müştereklik ise suçları azaltmayı ve toplumsal denetimi kurmayı amaçladı. Bu denetim sisteminin halk üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktaydı. Olumlu olarak sistem, topluluk sakinleriyle knyazın tahsildarları arasında bir tampon oluşturuyordu. Tahsildarlar, verginin toplanmasına dair detayları yerel ahalinin temsilcisine bırakıyorlardı. Neticede yerel sakinler doğrudan knyazın görevlileriyle temas etmiyorlar, tahsildarlar ise daha kolay bir şekilde gerekli miktarı tahsil edebiliyorlardı.⁶⁶ Bir başka deyişle sistem hem bir ceza ölçütü hem de halkın adalet iradesine katılma biçimiydi. Çünkü topluluk çatışmaların çözümünde aktif bir rol oynuyordu.⁶⁷ Öte yandan verv sakinleri suçluyu teslim etmek yerine para cezası ödemeyi tercih edebilirdi. Bu noktada seçim sorumluluğu verv üyelerine aitti. Bu da sempati duyulan bir suçlunun korunması için avantajlı bir durumu teşkil ediyordu.

Fakat bazı menfi durumlar da söz konusuydu. Kanunun üçüncü maddesi, vervi yalnızca müşterek sorumluluk sebebiyle para cezası ödemek zorunda bırakmadı, bunun yanı sıra muhtelif usulsüzlüklerin oluşmasına kapı araladı. Nitekim yolsuzluğa yönelen yerel idareciler, bu yasa maddelerini fırsat bildiler. Bu kimseler bir vervin topraklarına deliller, parçalanmış cesetler yerleştirip yerel halktan dikaya vira toplama niyetini taşıdılar. Nihayetinde yerel halkın toprakları faili meçhul cesetlerle dolmaya başladı. Verv üyeleri ise kendi bölgelerinde ortaya çıkan bu belirsiz cesetlerden mümkün olduğunca erken kurtulmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Hatta bu durum, XVI. yüzyıl azizlerinden Yakov Borovitskiy'in yaşamöyküsüyle edebiyata dahi yansdı.⁶⁸

⁶⁴ *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vıp. 1, 108-109.

⁶⁵ *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vıp. 1, 116; Dewey-Kleimola, "Russian Collective Consciousness: The Kiyevan Roots," 184.

⁶⁶ Horace W. Dewey, "Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia," *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 18/3 (1970): 340-341.

⁶⁷ M. E. Omelyanenko, "Uçastiye Naseleniya v Otpravlenii Pravosuđiya po Russkoy Pravde," *Territoriya Novih Vozmožnostey; Vestnik Vladivostokskogo Gosudarstvennogo Universiteta Ekonomiki i Servisa* 41/3 (2018): 155.

⁶⁸ Dewey-Kleimola, "Russian Collective Consciousness: The Kiyevan Roots," 184; Rivayete göre Yakov, bir şimşek tarafından öldürülmüş ve gömülmüştü. Baharın doğuşuyla buz kütleleri eridi ve azizin cesedi bir buz kütlesi üzerinde Msta Nehri'nden aşağıya doğru sürüklendi ve Boroviçi adı verilen bölgenin kıyılarında kaldı. Köy sakinleri ceset ile karşılaştıklarında, sorumluluk almaktan korktular. Bu yüzden üzerinde ceset bulunan buz kütlesini halatlara bağlı kancalarla nehre itmeye çalıştılar. Tüm çabalarına rağmen buz kütlesi eski yerine geri geliyordu. Nihayetinde Aziz Yakov, insanların rüyalarına girip onlara kendisini tanıttı, akabinde yerel halk azize bir defin töreni

Rus Yasası'nda müşterek sorumluluk ilkesini esas alan bu maddelerden yedinci madde üzerinde durmamız gerekir. Bir suç durumunda ceza-i müeyyide yalnızca suçlunun kendisine değil, onun ailesine de uygulanmıştır. Ailenin aynı kaderi paylaşmasının mantığı, kuvvetle muhtemel bir suç ortaklığına dayanmaktadır. Nitekim suçlunun ailesi de hırsızlık, soygun, yağma gibi durumlardan yararlanabilecektir.⁶⁹ Bununla beraber cezayı paylaşma zorunluluğu yalnızca eş ve çocuklar için geçerli değildir. Bir koca da büyük ölçüde eşinin eylemlerinden sorumludur. Örneğin bir kadın hırsızlık yaparsa, kocası onu cezalandıracaktı ve aynı zamanda kiliseye para cezası ödeyecekti.⁷⁰ Bir koca, eşinin bir büyücü olduğu kabul edilirse, onu cezalandırmakla mükellefti.⁷¹ Ebeveynler de çocuklarının haklarına karşı yükümlüydü. Hasılı, ebeveynler çocuklarını istenmeyen evliliğe zorlarsa ya da istenilen bir evliliğe engel olurlarsa kiliseye karşı sorumlu tutulabileceklerdi.⁷² Benzer durumlar sadece aile içi değil, sülaleyi de ilgilendirdi. Kadının işlediği bazı suçlarda onu akrabalarının kurtarabileceği koşullar da mevcuttu. Öte yandan, borçlar ve mali yükümlülükler gibi hususlarda da bireylerden ziyade bir bütün olarak aile sorumlu tutuldu.⁷³ Buradan anlaşılacağı üzere Rus Yasası, bireyleri yalnızca verv mensubiyetine değil, aynı zamanda da akrabalığı da dayalı bir poruka ağına soktu.

Rus Yasası'ndaki bu maddelerden gördüğümüz kadarıyla, Muhtasar Rus Yasası'ndaki intikam maddesi haricinde, müşterek sorumluluğun esas alındığı yaptırımlar genellikle mali idi. Rus Yasası haricinde Kiyev idarî yapısına göz attığımızda da *mali poruka* türü ile karşılaşırız. Nitekim knyaz, halktan alınacak vergiler hususunda haneleri ve vervleri müştereken sorumlu tutmaktaydı. Eğer verv, belirlenen toplu miktarı ödeyemez ise cezalandırılıyordu. Vervin bir hanesi kendi payını ödeyemeyecek durumda ise, topluluğun geri kalanı kendi paylarından daha fazla ödeyerek toplam meblağı tamamlamak zorundaydı. Kısacası vergiler ve haraçlar bireysel değil topluluk halinde değerlendiriliyordu.⁷⁴

Mali porukaya dair örnekler, Rus Yasası hükümleriyle ya da haraç, vergi toplama usulleriyle sınırlı değildi. Mahmilerin ya da hamilerin vergi ve haraç vermeyi reddetmesi gibi bazı siyasi hadiseler de mali poruka çerçevesinde değerlendirilebilir. 1015 yılında Knyaz Vladimir ile oğlu Yaroslav arasında vuku bulan gerilim bunun bir örneğidir. Kiyev Knyazı Vladimir, devr-i saltanatında oğullarını knyazlığın çeşitli bölgelerinde görevlendirmişti. Bu oğullar vergileri tahsil ederler, şehirlerinin ve maiyetinin giderlerini karşıladıktan sonra artan miktarı Kiyev'deki büyük knyaza gönderirlerdi.

düzenledi. Bk. Aleksandr A. Paçenko, *İvan i Yakov; Neobiçnie Svyatie iz Volotistoy Mestnosti*, (Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2012), 103-106.

⁶⁹ Dewey-Kleimola, "From the Kinship Group to Every Man His Brother's Keeper: Collective Responsibility in Pre-Petrine Russia," 323.

⁷⁰ Yaroslav'ın Kilise Kanunu, Vostočno-Russkaya Nüşhası, otuz dördüncü ve otuz beşinci maddeler. Bk. *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vp. 1, 269.

⁷¹ Yaroslav'ın Kilise Kanunu, Vostočno-Russkaya Nüşhası, otuz yedinci madde. Bk. *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vp. 1, 269.

⁷² Yaroslav'ın Kilise Kanunu, Vostočno-Russkaya Nüşhası, yirmi yedinci ve kırk dördüncü maddeler. Bk. *Pamyatniki Russkogo Prava*, Vp. 1, 269-270.

⁷³ Dewey-Kleimola, "From the Kinship Group to Every Man His Brother's Keeper: Collective Responsibility in Pre-Petrine Russia," 323-224.

⁷⁴ Dewey-Kleimola, "Russian Collective Consciousness: The Kiyevan Roots," 185.

Fakat Novgord bölgesini idareyle sorumlu Yaroslav, tahsilatının üçte ikisini Kiyev'e göndermedi. Öyle ki bu gerginlik sebebiyle baba-oğul arasında bir savaş hazırlıkları dahi başladı.⁷⁵ Bu hadise esasen poruka ile alakalı görünmese de Vladimir'in ani ölümüyle gerçekleşmeyen savaş, durumu müşterek bir cezaya çevirebilirdi. Keza Yaroslav'ın bu davranışından Novgorod halkı da sorumlu tutulacaktı. Nitekim tüm şehir halkının sorumlu tutulabileceği bu tür hadiseler Rus tarihinde mevcuttu.⁷⁶ Neticede tebaa, hamisinin eylemlerinden de sorumlu tutulabiliyordu; bu durum da açık bir poruka örneğiydi. Hatta porukanın, bir kişi için herkes prensibinden herkes için bir kişi prensibine dönüştüğünü gösteriyordu. Hatta bazı hadiseler, bu prensibin ne derece etkili olduğunu göstermektedir. Örneğin 1228 yılında Riga, kırk Pskov vatandaşını rehin aldı. Karşılığında Pskov'un, Riga'ya karşı düşmanlıklarında Novgorod'a destek vermemesini şart koştu.⁷⁷

Ailesel, akrabalığa dayalı poruka ile mali poruka haricinde manevi poruka olarak adlandırılabilir bazı uygulamalar da mevcuttu. Her ne kadar poruka terimi dini uygulamalarda bulunmasa da rahiplerin sergilediği davranışlar, onların birbirlerinin kefareti üstlendiğini göstermektedir. Bu konuya örnek olabilecek çarpıcı bir hadise 1125 yılında vuku buldu. Tüm Kiyev ruhanileri, Knyaz Mistislav'ı başka bir knyaze karşı askerî harekât yürütme sözünden döndürmek istediler. "Günahı bizim üzerimizdir" diyerek sözünden dönmesinin kefareti üstlerine alacaklarını bildirdiler. Diğer bir deyişle din adamları, Knyaz Mistislav'ın sorumluluğunu müştereken üstlenmek istediler. Bu hadise dışında diğer bir manevi poruka örneği ise Çernigov Knyazi Mihail'in Saray ziyaretinde görülmektedir. Bazı Hristiyanlar, ölüm tehdidi altındaki Çernigov Knyazi Mihail'i, Tatar geleneği olan ateşin içinden geçmeye ikna etmeye çalıştılar. Hristiyanlar, "Hepimiz senin için kefareti üstleneceğiz" deseler de Mihail onların kefareti reddetti ve Moğol adetlerine uymadığı için katledildi.⁷⁸

Özetle poruka sistemi, Slav kabilelerinin yaşayış tarzından doğdu ve zamanla Kiyev Knyazlığı hukukunda ve idaresinde mühim bir yer elde etti. Buna rağmen sistem, Moskova Knyazlığı'nda olduğu kadar etkin değildi. Moskova Knyazlığı'nda poruka sistemi daha kapsamlı bir hale geldi ve Knyazlığın merkezileşme eğilimleri arttıkça daha önemli bir rol oynamaya başladı. Bu süreçteki ehemmiyetli basamaklardan biri şüphesiz ki Moğol tahakkümüydü. Dewey ile Kleimola, "doğuya özgü müşterek sorumluluk modeline sahip" Moğolların, Rus porukasının, bilhassa *politik porukanın* yaygınlaşmasında oldukça etkili olduğunu iddia ederler. Nitekim Moğollar isyancı Rus

⁷⁵ Janet Martin, *Medieval Russia; 980-1584* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 12-15.

⁷⁶ Vasilko ve David arasındaki mücadele en bariz timsallerinden biriydi. Gözleri kör edilmiş Vasilko, intikam için David'in iki şehrine saldırdı. İlk şehrin ahalisini sorgusuz sualsiz katletti. İkinci şehrin kuşatılmasında ise ahaliye mesaj göndererek David'in günahları için ölmek isteyip istemediklerini sordu. Ahali, Vasilko'nun kör edilmesinin müsebbiplerini teslim etmek için David'e ısrarcı oldu ve böylelikle sorumluluktan kurtuldu. Bk. *Povest Vremennih Let*, 1096-1097; Martin Dimnik, *The Dynasty of Chernigov; 1054-1146* (Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1994), 228-229; Bu siyasi hadise aslında krugovaya poruka sistemiyle benzeşmektedir. Nitekim zikredilen durumda Vasilko, kuşatılmış şehir halkına aslında iş birliği yapmaları gerektiklerini, aksi takdirde herkesin sorumlu tutulacağı mesajını vermiştir. Bu da Rus Yasası'ndaki poruka uygulamasının bir genişletilmiş halidir. Dewey-Kleimola, "Russian Collective Consciousness: The Kievan Roots," 188.

⁷⁷ Dewey-Kleimola, "Russian Collective Consciousness: The Kievan Roots," 187.

⁷⁸ Dewey-Kleimola, "Russian Collective Consciousness: The Kievan Roots," 183; Dimnik, *The Dynasty of Chernigov*, 369.

şehirlerine uyguladıkları cezalarla ve Rus hanedan üyelerini rehin tutmalarıyla, Moskova idarecilerine ilham verdiler.⁷⁹ Özellikle vergi toplama yöntemlerinde Türk-Tatarların önemli tesiri oldu. Örneğin Kiyev Knyazlığı döneminde büyük şehirlerin halkları vergi ödemezken, Moğol tahakkümü devrinde bu sistem değişti. Moskova Knyazlığı da Moğollardan aldığı bu geleneği kaldırmadı, şehirleri vergilendirmeye devam etti.⁸⁰ Vergilerin müşterek değerlendirilmesi de Rusların Türk-Tatarlardan aldığı bir mirastır.⁸¹ Öte yandan Dewey'e göre Rus porukası üzerindeki Moğol etkisi yalnızca kendi organizasyonlarıyla sınırlı kalmamıştı. Çin Denizi'nden Karpatlar'a dek uzanan Moğollar, Çin'deki baotsi sisteminin Rus porukasına tesir etmesinde rol oynadılar.⁸²

Kiyev Knyazlığı akabinde, Moğol tahakkümü dönemi Rusya'sında da müşterek sorumluluk sistemi uygulanmıştır. Nitekim daha XIV. yüzyıla ait bazı belgelerde de krugovaya poruka uygulamasının varlığı görülmektedir. Örneğin 1397 yılında Knyaz Vasiliy Dmitriyeviç tarafından yayımlanan Dvina Belgesi'nde de topluluğun ortak mükellefiyetine dair bir madde bulunmaktadır. Buradaki birinci madde, Rus Yasası'nın ilk maddesiyle oldukça benzemektedir. Madde, herhangi bir cinayetin gerçekleşmesi durumunda bölge ahalisini katili aramak, bulamadıkları durumda da dikaya vira ödemek zorunda bırakmıştır.⁸³ Keza Kiyev Knyazlığı döneminden miras kalan bu tür benzer uygulamaların, Rusya'nın diğer bölgelerinde de uygulanmaya devam ettiği bilinmektedir.

4) Moskova Knyazlığı'nda Siyasi Baskı Aracı Olarak Müşterek Sorumluluk

XV. ve XVI. yüzyıllara gelindiğinde Batı Avrupa'daki müşterek sorumluluk uygulamaları azalırken, Rusya'da oldukça arttı. Bireyleri ve küçük grupları temel alan poruka, daha da kapsamlı hale geldi. Zamanla ülke genelinde büyük bir poruka ağı oluştu. Yukarıda ifade edildiği üzere Kiyev Knyazlığı ve Moğol tahakkümü devirlerinde yazılı ve resmi poruka işlemlerine pek rastlanmıyordu. Oysa XV. yüzyılın sonlarında Moskovalı yetkililer *poruçnaya zapis* ya da *poruçnaya gramota* adı altında kefaletnameler yazmaya başladılar. Bu kefaletnamelerde bireyler arası kefaletin kesin koşulları, kefillerin, tanıkların isimleri ayrıntılı bir şekilde yazılıyordu ve kefaletnamelerdeki şartları *pristav*⁸⁴ adlı görevliler uyguluyordu.⁸⁵ Borcun ödenmesi gibi özel meselelerde ve yahut sarhoşluktan kaçınmak gibi kamusal davranışlarda bu

⁷⁹ Donald Ostrowski, "The Mongol Origins of Muscovite Political Institutions," *Slavic Review* 49/4 (1990): 535. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Horace W. Dewey, "Russia's Debt to the Mongols in Suretyship and Collective Responsibility," *Comparative Studies in Society and History* 30/2 (1988): 249-270.

⁸⁰ İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya; Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi* (İstanbul: Ötüken, 2015), 239.

⁸¹ Dewey, "Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia," 343.

⁸² Dewey, "Russia's Debt to the Mongols in Suretyship and Collective Responsibility," 267.

⁸³ *Gramoti Velikogo Novgoroda i Pskova*, 144.

⁸⁴ Eski Rus hukuk metinlerinde çokça görülse de *pristav* adlı görevlilerin konumu ve hangi işlevleri yerine getirdiği hususu muğlaktır. Söz konusu metinlerden yapılabilecek çıkarımlara göre bu görevlilerin, sanıkları ve şahitleri mahkemeye çağırarak ve taraflar arasında arabuluculuk vazifesini yapmak gibi görevleri bulunmaktadır. Aynı zamanda *pristavlar*, bir nevi polislik ve topluluk temsilciliği görevlerini üstlenmişlerdir. Örneğin Pskov Yasası, onların soruşturma yapma yükümlülüklerini vurgulamıştır. Bununla birlikte taraflar arasındaki ticari anlaşmalar *pristav*'ın huzurunda yapılırdı. Bu bağlamda *pristav*, yapılan anlaşmaların geçerliliklerini devlet adına teyit etmekteydi. Aynı şekilde yasal düellolar da onların gözetiminde icra edilirdi. Bk. M. A. Krol, "Sudebnie *Pristava*", *Entsiklopedičeskiy Slovar Brokgauza i Efrona*, T. 31a (Sankt-Peterburg: Semenovskaya Tipolitografiya, 1901), 920. Kaiser, *The Growth of the Law*, 109-111.

⁸⁵ Dewey, "Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia," 343.

kefaletnameler düzenlenebilirdi. Aynı zamanda bir knyaza hizmet etmeye dair bir teminat için de bu belgeler imzalanabilirdi.⁸⁶ Hatta günümüze ulaşan en eski poruçnaya zapisler politik poruka ile ilgiliydi.⁸⁷

Politik porukanın ortaya çıkışı, Moskova Knyazlığı'nın idari inkişafı ve merkezileşmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bilindiği üzere knyazlık, kuruluşundan itibaren Altın Orda hanlarıyla ilişkilerinde temkinli davrandı ve zamanla onların itimadını kazanmaya muvaffak oldu. Yine aynı şekilde knyazlık idarecileri, mahalli knyazlar devrindeki avantajlardan da faydalanmayı bildiler. Geleneksel olarak, boyarların ve diğer soylu kimselerin özgürce saf değiştirme, diledikleri knyaza hizmet etme hakları bulunmaktaydı.⁸⁸ Moskova Knyazlığı bu geleneksel haktan yararlanma konusunda oldukça başarılıydı. Örneğin 1332 yılında bin yedi yüz kişilik ekibiyle birlikte bir boyar, Moskova knyazının hizmetine girdi.⁸⁹ Bu gibi durumlar knyazlığa toprak, zenginlik ve insan gücü sağladı. Fakat merkezileşme sürecinin şiddetlendiği dönemlerde, Moskova kendi hizmet sınıfının bu geleneksel hakkını sınırlamaya başladı. Bilhassa 1370'li yıllardan itibaren knyazların saf değiştirme hakkına müdahale etti⁹⁰. III. Vasiliy döneminde ise bu müdahale zirve noktasına ulaştı ve Moskova knyazları, hizmetlilerine sadakat yeminleri ettirmeye başladılar.⁹¹ Böylelikle bireysel ve toplumsal poruka, siyasette de ortaya çıkmış oldu.

Kiyev Knyazlığı ve Moğol tahakkümü devrine ait huş kabuğu elyazmalarında bireysel kefalete ilişkin bazı belgelerin varlığından söz etmiştik. Fakat Kiyev ve Moğol tahakkümü devrine nispeten XVI. yüzyılda poruka, bireyler arasında oluşabilecek ihtilafları engellemek adına daha yaygın bir şekilde uygulandı. Zikredilen dönemde kefalet uygulaması, ekseriyetle şu durumlarda karşımıza çıkıyordu; mükellef sayılan kişinin belirlenen bir zamanda mahkemeye çıkması, hükümdara sadık olması, iyi bir insan olarak hareket etmesi, borcunu ödemesi, çalışan bir kimse ise herhangi bir zarara yol açmaması, çalıntı mal satmaması. Belgelerde karşılaştığımız poruçnikler, yani kefiller, böylesine durumların vuku bulmaması adına mükellefler adına garanti verdiler.⁹² Öte yandan daha geniş bir anlamda bu tür porukanın amacı temerrüt durumunda hak sahibini zarardan korumak veya mükellefin yükümlülüğünü yerine getireceğine dair teminat vermektir. İkinci durumda, asıl mükellefin ihmali söz konusu olduğunda, kefil mükellefin yerine geçmez. Yani burada tam anlamıyla, cezai yaptırımla sonuçlanacak bir sorumluluk yoktur. Buna, aynı zamanda politik poruka kapsamında değerlendirilen, 1506 tarihli Konstantin İvanoviç Ostrojskiy⁹³ ve 1522 tarihli Vasiliy

⁸⁶ Feldbrugge, *A History of Russian Law*, 271.

⁸⁷ Dewey, "Political Poruka in Muscovite Rus'," 117.

⁸⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK Yay., 2014), 145.

⁸⁹ Nicholas V. Riasonovsky-Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan Günümüze*, çev. Figen Dereli (İstanbul: Selenge Yay., 2014), 115.

⁹⁰ Richard Pipes, *Russia Under Old Regime* (New York: Charles Scribners Sons, 1974), 87.

⁹¹ Robert O. Crummey, *The Formation of Muscovy; 1304-1613* (London: Routledge, 2013), 103.

⁹² George G. Weickhardt, "The Law and Role of Contracts in The Muscovite Tsardom," *Russian History* 36/4 (2009): 532.

⁹³ 1460 yılında doğan Konstantin İvanoviç Ostrojskiy hayatının erken dönemlerinde Litvanya Knyazı Kazimir'in maiyetinde yer almıştır. 1490'lı yıllarda Litvanya Büyük Knyazı'nın itimadını kazanmış ve knyazlık içerisinde önemli vazifeler üstlenmiştir. Aynı zamanda yetenekli bir asker olan Ostrojskiy, 1500-1503 Rus-Litvan Savaşı'nda Litvanya ordusunu komuta etmiştir. Fakat savaş sonucunda birçok Litvanyalı komutanla birlikte esir alınmış, Moskova'ya

Vasilyeviç Şuyskiy⁹⁴ belgeleri örnek verilebilir. Metropolit ve diğer ruhaniler, Konstantin Ostrojskiy ile Vasiliy V. Şuyskiy'in sadakatine kefil oldular. Burada Ostrojskiy ile Şuyskiy'in ihlalinin sonuçları, kefillerin yükümlülüğü üstlenmesine izin vermedi. Yani hukukî bir ihlal durumunda kefillerin yükümlülükleri belirtilmedi. Fakat bunun tam zıttı olan örnek bir kayıt 1474 tarihlidir. Bu belgede İvan Nikitiç Vorontsov, Knyaz Daniil Holmskiy'in⁹⁵ Büyük Knyaz'e sadakatle hizmet edeceğine ve onu terk etmeyeceğine; aksi takdirde hükümdara 250 ruble ödeyeceğine dair garanti verdi.⁹⁶ Vorontsov tarafından da mühürlenmiş bu belgede, ikisi knyazın dyaklarından olmak üzere beş tanıdığın adı geçmektedir. Kefaletnamenin arkasında ise işlem özetlenmiş ve Büyük Knyaz'ın başka bir dyakı tarafından imzalanmıştır. Bununla birlikte Holmskiy için hazırlanmış yedi kefaletname daha bulunmaktadır ve söz konusu kefaletnamenin arka sayfasında bu bilgiye yer verilmiştir. Vorontsov'un 250 rublelik garantisıyla beraber diğer kefaletnamelerle toplam kefalet miktarı 2000 rubledir.⁹⁷

Söz konusu belgeler, knyazların ya da soyluların devlete bağlı kılınması haricinde ruhanilerin siyasî meselelere dâhil olduğu şeklinde de değerlendirilebilir. Nitekim Metropolitin ya da diğer din adamlarının kefilliklerine dair başka kayıtlar da bulunmaktadır. 1505 tarihli bir kayıt, 1487 yılında Kazan'da esir alınmış Kaydakul İbraimoviç⁹⁸ adlı bir Tatar soylusunun kefaletiyle ilgilidir. Uzun yıllar esarete

götürülmesinin akabinde Vologda'ya sürgün edilmiştir. Rus din adamlarının da etkisiyle 1506 yılında III. Vasiliy'e sadakat yemini edip esareten kurtulmuş ve Rus ordusunda görevlendirilmiştir. Fakat içten içte Litvanya Knyazlığı'na bağlılığını sürdüren Ostrojskiy, 1507 yılında, kendisine verilen Rus birlikleri denetleme bahanesiyle Moskova'dan ayrılıp Litvanya topraklarına kaçmıştır. Ömrünün geri kalanını Ruslara ve Tatarlara karşı savaşmakla geçiren Ostrojskiy, 1530 yılında vefat etmiştir. Bk. "Ostrojskiy, Knyaz Konstantin İvanoviç", *Russkiy Biograficheskiy Slovar*, T. 12 (Sankt-Peterburg: Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov, 1905), 457-461. Ostrojskiy'in askeri yeteneğini Herberstein şu sözlerle vurgulamıştır: "Litvanya'da bulunduğum sırada savaşçı şöhretleriyle tanınan iki adam vardı; Knyaz Konstantin Ostroskiy ve Knyaz Mihail Linzki". Bk. Sigismund von Herberstein, *Notes Upon Russia*, Vol. 1, ed. R. H. Major, (London: Hakluyt Society, 1851), 87.

⁹⁴ Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Vasiliy Vasilyeviç Şuyskiy, 1500'lerin başında Novgorod'da *namestnik* olarak görev yapmış ve Litvanya ile yapılan savaşlarda Novgorod birliklerini komuta etmiştir. Genç bir komutan olmasına rağmen 1506 yılında boyar unvanını almıştır. 1507'den itibaren Litvanya ile olan mücadelede aktif bir rol oynamış, 1514-1517 yılları arasında Smolensk'in ilk *namestnik* ve *voyvodası* olarak vazifesini icra etmiştir. 1520'lere dek yıldızı oldukça parlayan Şuyskiy, 1521'de Kırım kuvvetlerine karşı bozguna uğrayınca gözden düşmüş, 1522'de din adamlarının aracılığıyla sadakat yemini edip askerî ve idarî kariyerine devam etmiştir. Hayatının geri kalanında Litvanya, Kırım, Kazan ile savaşlarda önemli rol oynayan Vasiliy Vasilyeviç Şuyskiy, Korkunc İvan'ın devr-i saltanatında muazzam bir nüfuz kazanmış ve Belskiy ailesiyle güç mücadelesine girişmiştir. Bu ihtilaftan da galip olarak ayrılan Şuyskiy, 1538 Kasım'ında vefat etmiştir. Bk. "Şuyskiy, Vasiliy Vasilyeviç", *Russkiy Biograficheskiy Slovar*, T. 23 (Sankt-Peterburg: Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov, 1911), 507-509.

⁹⁵ Tver Knyazlarının soyundan gelen Daniil Holmskiy, 1460'lı yıllarda Moskova Knyazı'nın hizmetine girmiştir. Akabinde Kazan Hanlığı'nın ordularına karşı kazandığı birtakım zaferler kazanmış, Novgorod'un ilhak edilmesinde de önemli bir rol oynamıştı. Hatta Litvanya ile yapılan savaşlarda başarılı olduktan ve Ahmed Han'ın karşısına çıktuktan sonra oldukça ünlenmiş, ardından boyar unvanını almıştır. Fakat kısa bir süre sonra ailesiyle birlikte yurtdışına kaçacağı ıftirasına maruz kalmış ve tutuklanmıştır. 1474 tarihinde kefaletname ile özgürlüğüne ve eski mevkiine kavuşmuştur. 1480'de Ugra Nehri kıyılarında Ahmed Han ile karşılaşan orduya komutanlık eden Holmskiy, başarılı bir dizi askerî harekâtın ardından 1493 yılında vefat etmiştir. Bk. "Holmskiy, Daniil Dmitriyeviç", *Entsiklopedicheskiy Slovar Brokgauza i Efrona*, T. 37a (Sankt-Peterburg: Semenovskaya Tipolitografiya, 1903), 523.

⁹⁶ Kapustin, *Drevnee Russkoe*, 15-16; *Sobranie Gosudarstvennih Gramot i Dogovorov Hranıyaşihıya v Gosudarstvennoy Kollegii İnostrannih Del*, T. 1 (Moskva: Tip. N. S. Vsevolojkogo, 1813), 250-251.

⁹⁷ Dewey, "Political Poruka in Muscovite Rus", 119-120; *Sobranie Gosudarstvennih Gramot*, 251.

⁹⁸ Rus belgelerinde Kaydakul İbraimoviç olarak yazılan bu zat, Kazan Hanı İbrahim Han'ın Fatma Hatun ile evliliğinden doğan Hıday Kul adlı oğludur ve 1479-1487 tarihlerinde Kazan tahtında bulunan İlham Han'ın kardeşidir. 1487 senesinde Ruslar, Kazan birliklerini bozguna uğratarak Kazan şehrine girmiş ve annesi, kardeşleri ile birlikte Hıday Kul'u Rusya'ya esir olarak göndermiştir. Hıday Kul Rusya'da Rus gelenek ve göreneklerine göre büyütülmüş ardından Moskova'da vaftiz edilip Pyotr adını almıştır. Büyük Knyaz III. Vasiliy'in kız kardeşi Evdokiya İvanovna ile evlenen Pyotr, 1523 yılında vefat etmiş ve ardından Arhangelskiy Katedraline defnedilmiştir. Hıday

yaşadıktan sonra bu zat, Hristiyan olmaya karar verdi ve III. Vasiliy'in emriyle Moskova Nehri'nde vaftiz edildi. Pyotr adını aldıktan yedi gün sonra Büyük Knyaz'a sadakat yemini etti, Knyaz ise kız kardeşini Pyotr ile evlendirdi. Yemine göre Pyotr, Ortodoks inancına bağlı kalacak, Büyük Knyaz ve oğullarına sadakatle hizmet edecek, hayatı boyunca Kazan, Litvanya başta olmak üzere diğer teşekküllerle anlaşıp ülkeden ayrılmayacak ve Büyük Knyaz'a zarar verebilecek her ne duyduysa doğrudan hamisine bildirecektir. Metindeki önemli noktalardan biri, Pyotr'un Suzdal Piskoposu Nifont'u ve Metropolit Simon'u kefil olarak getirdiğini yazması ve belgenin Pyotr tarafından değil, Nifont ve Simon tarafından mühürlenmesidir.⁹⁹ Bu belgelerden gördüğümüz üzere, Kiyev Knyazlığı döneminde de var olan manevi poruka türü, Moskova devrinde çoğu zaman politik poruka ile birleşmiş ve daha da önemlisi yazılı hale gelmiştir. Bununla birlikte tıpkı Holmskiy meselesinde olduğu gibi Pyotr'un sadakat yemininde ve diğer yemin belgelerinde, mükellefin muhbirlik yapması gerektiği yazılmıştır. Bu da Moskova Knyazlığı'nda muhbirliğin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bilhassa XVI. yüzyılın ikinci yarısında Moskova toplumunda âdeta herkes herkesi gözetlemektedir. Şüpheli davranışları ihbar etme yükümlülüğü, soylulardan ziyade çarın tüm tebaasını kapsayacak şekilde genişletilmiştir.¹⁰⁰

Yukarıda zikrettiğimiz 1506 tarihli Ostrojskiy kaydı da benzer bir muhteviyatı içerir. Pyotr gibi sadakatle hizmet etmek, muhbirlik yapmak vb. ibareler içeren belgede kefil olarak yedi ruhani kimse gösterilmiştir; Metropolit Simon, Saray (Sarskiy) Piskoposu Trifon, Sparskiy Arşimandriti Afonasiy, Çudovski Arşimandriti Oegnost, Simanovski Arşimandriti Varlam, Andronikovski Arşimandriti Mitrofan ve Bogoyavlenskiy Hegümeni Nil.¹⁰¹ 1522 tarihli Şuyskiy kaydında da kefil olarak Metropolit Daniil ile birlikte dokuz rütbeli din adamının kefil olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde bu belge de diğerleri gibi metropolitin mührüyle mühürlenmiştir.¹⁰² 1524 Dimitriy Feodoroviç Belskiy¹⁰³ ve 1525 İvan Mihailoviç Vorotinskiy¹⁰⁴ kayıtlarında da

Kul'un kızlarından biri Knyaz Fyodor Mihayloviç Mistislavski, diğeri Knyaz Vasiliy Vasilyeviç Şuyskiy ile evlendirilmiştir. Hatta Mistislavski'nin torununun kocası Simeon, Rusya'ya çarlık dahi yapmıştır. Mihail Hudyakov, *Kazan Hanlığı Tarihi*, çev. Ayaz İshaki-İlyas Kamalov (Ankara, 2009), 27, 31-32; Serkan Acar, *Kazan Hanlığı-Moskova Knyazlığı Siyasi İlişkileri (1437-1552)* (Ankara: TTK Yay., 2013), 131-132. Sigismund Von Herberstein de seyahatnamesinde Huda Kul'un vaftiz edilip Knyaz Vasiliy'in kız kardeşiyle evlendiğine dair bilgi vermiştir. Bk. Sigismund Gerberşteyn, *Zapiski o Moskovii v Dvuh Tomah*, T. 1, Red. A. L. Horoškeviç (Moskva: Pamyatniki İstoriçeskoj Mıslı, 2008), 409; Herberstein, *Notes Upon*, 59.

⁹⁹ Dewey, "Political Poruka in Muscovite Rus'," 121; *Sobranie Gosudarstvennih Gramot*, 401-403.

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Ann M. Kleimola, "The Duty to Denounce in Muscovite Russia," *Slavic Review*, 31/4 (1972): 759-779.

¹⁰¹ *Sobranie Gosudarstvennih Gramot*, 403-404.

¹⁰² *Sobranie Gosudarstvennih Gramot*, 414-415.

¹⁰³ 1499 yılında Knyaz Fyodor İvanoviç Belskiy'in oğlu olarak dünyaya gelen bu zat, 1519 yılında Şah Ali'yi Kazan tahtına çıkarmak mucibince Kazan şehrine gönderilmiştir. Bu vazifeyi başarıyla yerine getiren Belskiy'e, henüz 22 yaşındayken boyar unvanı verilmiştir. 1521'de Kırım hanına karşı gerçekleştirilen sefere katılmış ve bu sefer sırasındaki stratejik hataları sebebiyle bozguna uğramış ve Dimitriy İvanoviç Belskiy kaçmıştır. Hezimetin sonuçları Moskova'da yankılanırken, Büyük Knyaz tarafından başlanmış ve tüm suç İvan Mihailoviç Vorotinskiy'e kalmıştır. Fakat yine de 1524 yılında kardeşi ile birlikte Büyük Knyaz Vasiliy'e sadakat yemini etmek zorunda kalmıştır. Ömrünün sonuna kadar III. Vasiliy ile Korkunç İvan'a hizmet etmeye devam eden Belskiy, Kazan ve Kırım hanlıklarına karşı mücadelelerde aktif bir şekilde yer almış ve 1551 Şubat'ında vefat etmiştir. Bk. "Belskiy, Knyaz Dimitriy Fedoroviç", *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*, T. 3 (Sankt-Peterburg: Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov, 1908), 663-665.

¹⁰⁴ Litvanya kökenli soylu bir aileden gelen İvan Mihailoviç Vorotinskiy, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Litvanya ile mücadelelerde yer almış, aynı zamanda Kırım Hanlığı'na karşı savaşlarda da yer edinmiştir. Bilhassa 1517 yılında

benzer unsurlar bulunur.¹⁰⁵ Fakat 1520'lerdeki bu kayıtlar, seleflerine nispeten sunulan sadakatin kapsamı hususunda daha ayrıntılıdır.¹⁰⁶

Bilhassa 1527 yılındaki bir poruka kaydı oldukça çarpıcıdır. Söz konusu poruçnaya zapis Elena Glinskaya'nın amcası Knyaz Mihail Lvoviç Glinskiy'i esaretten kurtarmak amacıyla ortaya çıkmıştır ve belgede elliye yakın poruçnik bulunmaktadır. Burada poruçniklerin ikiye ayrıldığı görülmektedir. Ana, birincil kefiller Knyaz Dimitriy Feodoroviç Belskiy, Knyaz Vasiliy Vasilyeviç Şuyskiy ve Boris İvanoviç Gorbatiy'dir. Bu üç ismin haricinde kırk beş kadar ikincil kefil bulunmaktadır. Bu ikincil kefiller, Belskiy, Şuyskiy ve Gorbatiy'in çevresinde M. L. Glinskiy'e serbest kalması ve gelecekteki sadakatle hizmet etmesi için kefil olmuşlardır. Bununla birlikte belgede toplam poruka miktarı beş bin ruble olarak yazılmıştır. Aynı zamanda belgenin sonunda da tanıkların isimleri de yazılmıştır.¹⁰⁷ Buradaki üç ana kefil, Glinskiy'in sadakatini garanti etmiş ve aynı zamanda diğer kefillerin başkanlığını yapmıştır. Eğer sadakatin ifa edilmesinde aksilik olursa, ikincil kefiller de söz konusu para cezasına ortak olacaktır.¹⁰⁸

1527 tarihli bu kalabalık kefaletname, 1474 Holmskiy kefaletnamesine benzemektedir. Holmskiy kefaletnamesinde de Vorontsov'un kefilliği haricinde yedi kefaletnamenin daha var olduğu belirtilmişti. Glinskiy kefaletnamesi bu bağlamda daha gelişmiş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim her bir kefil için yani kefaletname yazmak yerine onlarca kefil tek bir belgede birleştirilmiştir. Bu durum poruçnaya zapis kayıtlarının ve politik poruka uygulamasının inkişafını göstermektedir. XVI. yüzyılın ortalarında ve ikinci yarısında bu kayıtların sayıları artacak ve muhteviyatları daha da kapsamlı hale gelecektir.¹⁰⁹ Daha da önemlisi bu kayıtlar, sadakatinden şüphe duyulan ya da hizmete yeni giren kimseleri denetim altında tutmak için muhteşem bir dayanak haline gelmiştir. Moskova idaresindeki önde gelen isimlerin çoğu poruçnaya zapisler vasıtasıyla devlete bağlanmıştır. Bunlardan bazıları; 1562 İ. D. Belskiy, 1563 A. İ. Vorontinskiy, 1564 İ. V. Şeremetev, 1565 İ. P. Yakovlev, 1565 Y. A. Saltıkov vb. kefaletnamelerdir. Bununla beraber kefil sayısı üç yüzlere, sadakat ihlalleri durumunda ödenecek olan cezalar da yirmi bin ruble gibi oldukça yüksek meblağlara kadar yükselmiştir.¹¹⁰

Politik porukanın bu denli yaygınlaşmasında, kefil sayılarındaki yükseklik dikkat çekmektedir. Nitekim yüzlerce kişinin bir mükellef için gönüllü kefil olması gerçeklikten uzak görünmektedir. Kleimola'nın kapsamlı araştırması, sadakatle yükümlü kılınan

beklenmedik Kırım akınlarına karşı önemli bir savunma yapmış ve Kırım birliklerini püskürtmüştür. Fakat 1521 yılındaki hezimetle, Belskiy'in yardımına gelmemekle suçlanmış ve hapse atılmıştır. 1525 yılında ruhban sınıfının kefaleti sayesinde, Litvanya ile hiçbir ilişki kurmayacağına dair yemin etmesiyle birlikte serbest bırakılıp eski rütbeleri iade edilmiştir. Fakat 1534 yılında Litvanya Knyazlığı'nın hizmetine girmeyi amaçladığı için ailesiyle birlikte tutuklanmıştır. Beloozero'ya sürgüne gönderilen Vorotinskiy, 1535 yılında sürgünde vefat etmiştir. Bk. Vasiliy Ye. Rudakov, "Vorotinskiy", *Entsiklopedičeskiy Slovar Brokgauza i Efrona*, T. 7 (Sankt-Peterburg: Semenovskaya Tipolitografiya, 1892), 230-231.

¹⁰⁵ *Sobranie Gosudarstvennih Gramot*, 420-422, 425-427.

¹⁰⁶ Dewey, "Political Poruka in Muscovite Rus", 122-123.

¹⁰⁷ *Sobranie Gosudarstvennih Gramot*, 428-430.

¹⁰⁸ Dewey, "Political Poruka in Muscovite Rus", 123.

¹⁰⁹ Dewey, "Political Poruka in Muscovite Rus", 124-125.

¹¹⁰ Kleimola, "The Duty to Denounce in Muscovite Russia," 769; Ann M. Kleimola, "Ivan the Terrible and His 'Go-Fers': Aspects of State Security in the 1560's," *Russian History*, 14/4 (1987): 285.

kimselere kefil olan bazı kişilerin bir tür hükümet ajanları olduğunu göstermektedir.¹¹¹ Bu açıdan çar, hizmetkârları arasında bir poruka ağı kurup onlar üzerinde denetim sağladı. Bu ağın sonucu, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, herkesin herkesi gözetleyip ihbar ettiği bir toplumdur. Bilhassa bir soylunun sadakatine garanti veren kefiller dışında, o kimsenin köylüleri, hatta ev hizmetçileri de onun sadakatinden sorumlu tutulabilir hale geldi. Efendilerinin konuşmalarını dinlemek, faaliyetlerini gözetlemek ve aykırı görünebilecek her şeyi ihbar etmek onların vazifesi oldu. Bu katı müşterek sorumluluk biçimi her ne kadar yazılı olmasa da XVI. yüzyılın ortalarında yaygınlaştı.¹¹²

5) Moskova Knyazlığı'nda Sosyal Denetim Mekanizması Olarak Müşterek Sorumluluk

Moskova Knyazlığı döneminde politik porukanın yanı sıra, cemiyetin sosyal yaşantısına da etki eden müşterek sorumluluk bağı bulunmaktaydı. Yukarıda, Kiyev Knyazlığı devrinde yerel toplulukların müşterek sorumluluk vasıtasıyla birbirine nasıl bağlandığını açıkladık. Fakat izah edildiği üzere bu bağ, XVI. yüzyıldaki kadar yaygın ve katı değildi. XVI. yüzyıl Rusya'sına gözlerimizi çevirdiğimizde Büyük Knyaz'dan boyarlara, kölelerden manastır hizmetlilerine kadar tüm sosyal katmanlardaki bireylerin kefaletlerle yükümlü olduğunu görürüz. Halk, özellikle bölgeler arası sınır güvenliklerinde oldukça sert ve temkinli davrandı. Nitekim her bölgenin sakinleri krugovaya poruka uygulamasına tabi kılınmıştı. Kiyev Knyazlığı döneminde katillerin ve hırsızların bulunması için tüm yerel sakinleri sorumlu tutan krugovaya poruka; XVI. yüzyılda tüm ahaliyi haydutlara, hırsızlara, katillere, hainlere, kısacası "kötü adamlara" karşı birbirine bağladı.¹¹³ Bu durum bize açıkça, krugovaya poruka uygulamasının yoğun bir baskı aracı haline geldiğini göstermektedir. Öyle ki XVI. yüzyılın sonlarında köylülerin yoğun bir göç hareketlerine giriştiği, orta sınıf seçkinlerin de hizmetten ayrıldığı gözlemlenmiştir. Göç eden köylüler ve hizmetten ayrılan seçkinler, kalanlar için daha zor bir hayatı miras bıraktı. Nitekim müşterek sorumluluk, kalanları hem kendileri hem de kaçaklar için vergi ödemek yükümlülüğüne sokuyordu. Hatta bir ailenin ferdinin kaçması durumunda, o aile sıkı bir takibata alınıyor ve aile bir bütün olarak kaçacağı aramak zorunda bırakılıyordu.¹¹⁴ Böylesine bir sorumluluk, halk için âdeta bir eziyet haline dönüştü. Bu baskı ve denetimin ortasında halk, porukayı uygulayan pristav adlı memurlara direnmekten geri durmadı.¹¹⁵

Yerel halk üzerindeki müşterek sorumluluğun bu derece şiddetlenmesinde cemiyet hayatında ve devlet idaresindeki bazı değişimler etkili oldu.

Charles J. Halperin'e göre XVI. yüzyılın başlarında Moskova idaresi, düzenli ordu, ulusal polis gücü, taşra idaresine etki eden merkezi bürokrasi gibi kurumsal düzenden yoksundu. Toplumsal uzlaşmayı temin edebilmek için dinî ritüeller seçkinler ile alt sınıf

¹¹¹ Kleimola, "Ivan the Terrible and His 'Go-Fers': Aspects of State Security in the 1560's," 291.

¹¹² Kleimola, "The Duty to Denounce in Muscovite Russia," 769.

¹¹³ Dewey, "Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia," 343-344.

¹¹⁴ Crummey, *The Formation of Muscovy*, 8; Richard Hellie, *Enserfment and Military Change in Muscovy*, (London: The University of Chicago Press, 1971), 39, 127.

¹¹⁵ Ann M. Kleimola, *Justice in Medieval Russia: Muscovite Judgment Charters (Pravye Gramoty) of The Fifteenth and Sixteenth Centuries*, (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1975), 27.

arasında bir köprü görevi görüyordu. Saray ritüelleri, *mestničestvo*¹¹⁶, danışma toplantıları ise knyaz ile seçkinleri birleştiriyordu.¹¹⁷ Müşterek sorumluluk uygulaması da tüm bu sistemin birbiriyle uyum içinde hareket etmesi için hayati rol oynuyordu. Diğer deyişle Moskova idaresinin yetersizliğinden kaynaklanan boşluk, müşterek sorumluluk uygulamasıyla dolduruluyordu.¹¹⁸ Halperin'in bu açıklaması, ilk sayfalarda alıntıladığımız Neçayev'in müşterek sorumluluğa dair izahı ile örtüşmektedir. Keza XVI. yüzyılda Rus devlet teşkilatında gerçekleşen reformlar, Moskova'nın taşra idaresinde köklü değişiklikler yapma çabasını göstermiştir.

XVI. yüzyılın ilk yarısında ülke çapında eşkıyalık faaliyetleri bir hayli arttı. Eşkıyalığa dair ilk önlemler, boyar idaresi döneminde, 1538-1539 yıllarında alındı. Taşradaki bazı topluluklar, *namestnik*¹¹⁹ ve *volostel*¹²⁰ unvanlı idarecilerin işlenen suçlara engel olamadığını Moskova'ya bildirdiler ve sorunu kendi başlarına çözmeye talebinde bulundular. Moskova, bu teklife olumlu yanıt verdi ve belirli bölgelere has tüzükler yayımlayarak o bölgenin ileri gelenlerinden olan yaşlılara yetki verdi. Buna göre yerel topluluklar eşkıyaları yakalamak ve onlara ceza vermede kendi bölgesel kurumlarını oluşturabilirlerdi. Bu küçük organizasyonun başındaki *gubnoy starosta* adı verilen ihtiyarlar, kendi bölgelerindeki eşkıyalarla Moskova'nın onlara verdiği düzenlemelere göre mücadele etmeli ve merkeze rapor sunmalıydılar. Taşra yetkilileri bu raporları, eşkıyalardan sorumlu olan boyara göndermekteydi.¹²¹ Böylelikle *Razboyniy Prikaz*'ın¹²² nüvesini oluşturuyordu. Korkunç İvan'ın devr-i saltanatının ilk yıllarında yayımlanan *1550 Sudebnik* ile taşradaki bu sorunun çözümüne dair önemli adımlar atılmıştı. Yeni kanuna göre taşra yetkililerinin eşkıyalıkla mücadelede yetkileri genişletildi. Örneğin Moskova, *namestnik* ve *volostel* gibi doğrudan merkeze bağlı valilerden ziyade, bizzat yerel halktan seçilen temsilcilere daha fazla güvenmeye başladı. Hatta söz konusu bölge ihtiyarları, öncelikle valilerden ziyade, doğrudan merkeze karşı

¹¹⁶ Knyazın askerî ve sivil atamaları yaparken, atanan kişinin rütbe ve statüsünü, ailesinin hizmet durumunu dikkate aldığı bir tür hiyerarşiye göre vazifelenme sistemidir.

¹¹⁷ Charles J. Halperin, *Ivan the Terrible; Free to Reward, Free to Punish*, (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2019), 216.

¹¹⁸ Halperin, *Ivan the Terrible*, 28.

¹¹⁹ Etimolojik olarak *namestnik*, "yerine" anlamına gelen "vmesto" kelimesinden türemiş ve büyük knyaz yerine idare eden anlamını taşımıştır. Rus knyazlıklarında knyazın şehirdeki temsilcisi olarak, idari ve adli görevleri icra eden yerel yönetimin başında bulunan kimsedir. Bir deyişle şehrin valisidir. Belirli sürelerle görev yaparlardı. Görev sürelerince knyazın vergi gelirlerini toplamak, kamu düzenini ve güvenliği sağlamak ve davaları yargılamak gibi vazifelere sahip idiler. Topladıkları vergilerden bir kısmını knyaza gönderirlerken, kalan kısmını kendilerine ve müfrezelerine alırlardı. Öte yandan 1148'den itibaren kaynaklarda görülen *namestnik*lerin, erken dönemde karşımıza çıkan *posadnik*lerin halefi oldukları bilinmektedir. Fakat Rus Yasası'nın XV. yüzyıla tarihlenen bazı nüshalarında *namestnik* kavramı görülmektedir. Bu durum, söz konusu nüshaların dönemin hâkim kavramlarıyla yazıldığı düşünüldüğünde açıklık kazanmaktadır. Nitekim Rus Yasası'nın Karamzin grubunun müellifleri, XV. yüzyıl Moskova'sının idari terminolojisiyle Rus Yasası'nı kopyalamışlardır. Neticede 1148 yılından önce *posadnik* olarak adlandırılan idareciler, bu tarihten itibaren *namestnik* kavramıyla anılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte knyazın şehirlerdeki temsilcisi *namestnik* iken, taşrada bu görevli *volostel* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bk. Kaiser, *The Growth of the Law*, 116-118; Martin, *Medieval Russia*, 317-318; Tekin Aycan Taşcı, "Rus Devlet Teşkilatında *Namestniklik* Kurumunun Tarihçesi," *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 6/8 (2019): 193; Tekin Aycan Taşcı, "Kafkasya'da *Namestniklik* Kurumu (1845-1854)," (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2019), 15.

¹²⁰ Knyaz tarafından atanan ve kırsal bölgelerde idarecilik görevini üstlenen yetkilidir. *Namestnik* memurların, taşradaki muadilidir. Bk. Kaiser, *The Growth of the Law*, 118.

¹²¹ Halperin, *Ivan the Terrible*, 82-83; Martin, *Medieval Russia*, 386; Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 162; Crummey, *The Formation of Muscovy*, 156.

¹²² XVI. yüzyılda Rusya'daki haydutluk faaliyetlerini engellemek amacıyla tesis edilmiş olan kançılıyadır.

sorumlu tutuldu.¹²³ İcra edilen bu reform ile her bölgenin sakinleri kendi topraklarında suçun önlenmesi ve ortadan kaldırılmasından sorumlu hale getirildi. Söz konusu sorumluluğun yerine getirilmediği durumlarda da ahaliye ceza-i yaptırım uygulanabiliyordu.¹²⁴ Anlaşılacağı üzere bu uygulama yeni değildi, fakat yüzyıllardır var olan suça ve suçluya karşı müşterek dayanışma ilkesini Moskova Knyazlığı, 1550 Sudebnik vasıtasıyla resmi hale getirmiş ve sistemleştirmişti. Neticede Moskova idaresi, guba reformu ile krugovaya poruka uygulamasını sağlam bir şekilde tesis edebildi.¹²⁵

Zikredilen yeni reformun ardından oluşan yapıyı daha dar bir perspektifte inceleyelim. Taşra reformunun ardından taşradaki yerel liderler, vergileri ve hizmet yükümlülüklerini köylüler arasında adil bir şekilde paylaşıyordu. Toplanan miktar, Moskova'dan gelen tahsildarlara teslim ediliyordu. Yine Kiyev dönemindeki gibi, bir köylü kendi payını ödeyemeyince topluluğun geri kalanı telafi etmek zorundaydı. Eğer taşradaki liderler vergileri teslim etmez ise, ivedilikle Moskova'dan pristav gönderilir, bu görevli vergi miktarının iki ya da üç katını talep eder ve yerel temsilciyi kefaletnameye bağlardı. Buna rağmen temsilci vergiyi ödeyemiyorsa, o zaman pristavlar onu tutuklayıp işkence yaparlardı. Komünün yükümlülükleri ise yeni bir poruçnaya zapis hazırlanarak yeniden teyit edilirdi.¹²⁶ Vergiler ise, tıpkı Kiyev döneminde olduğu gibi bireysel olarak alınmıyor komünün tamamından topluca temin ediliyordu. Komün üyesinin göç etmesi, topluluk için oldukça zararlı bir durumdu. Nitekim vergiye tabi olan arazi boşaldığında, o bölgede berhayat olacak bir köylü bulmak ya da boş arazinin vergilerini ödemek komünün göreviydi.¹²⁷ Dolayısıyla köylerde zenginliği sergilemek riskli bir davranıştı. Nitekim fakir köylüler, sorumluluklarını daha müreffeh olanlara yükleyebiliyordu.¹²⁸ Benzer bir şekilde eğer köylülerden biri askerliğe uygun değilse ya da kaçak ise, komün onun yerine hizmet edecek birini bulmak zorundaydı.¹²⁹

Şehir hayatında uygulanan müşterek sorumluluk da taşradakine benzemektedir. Şehir halkı, çeşitli devlet gelirlerini toplayan *tselovalnik* adlı memurları seçmek zorundaydı. Bu kimselerin görevini yerine getirmediği durumlarda dahi halk, kendi yükümlülüklerini icra etmekle mükellefti. Halkın suistimalinden doğan maddi zararlar da bizzat halk tarafından tazmin edilirdi. Bununla birlikte Moskova şehri, poruka uygulamasının en sıkı uygulandığı yerdi. Dewey'in deyişiyle "Moskova'nın dış surlarından çarın Kremlin'deki odalarına kadar poruka ile yükümlü kılınan tüm adamlar, şehrin ve hükümdarın güvenliğini temin ederlerdi.¹³⁰" Bu bakımdan alt kademelerden üst kademelere kadar neredeyse idaredeki tüm görevliler, poruka sistemiyle devlete bağlı kılınmıştı. Hatta tuhaf bir şekilde, ticaretle zenginleşen *gosti* adlı tacirler dahi, bazı

¹²³ Horace W. Dewey, "The 1550 Sudebnik as an Instrument of Reform," *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2 (1962): 162-164; Halperin, *İvan the Terrible*, 83.

¹²⁴ Ledeneva, *How Russia*, 93.

¹²⁵ Sobestianskiy, *Krugovaya Poruka*, 131.

¹²⁶ Dewey, "Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia," 345.

¹²⁷ Jerome Blum, *Lord and Peasant in Russia; From the Ninth to the Nineteenth Century* (Princeton: Princeton University Press, 1972), 234; Crummey, *The Formation of Muscovy*, 8.

¹²⁸ Richard Hellie, "The Peasantry," *The Cambridge History of Russia*, Vol. 1, ed. Maureen Perrie, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 291.

¹²⁹ Hosking, *Rusya ve Ruslar*, 139.

¹³⁰ Dewey, "Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia," 346.

ticarî mallardan satış vergisi alıp bunları hazineye teslim etmek zorundaydılar. Bu kimseler zamanla diğer vergileri toplama işini de yapmışlar ve âdeta bir vergi memuruna dönüşmüşlerdi.¹³¹

Neticede tüm bu ağır koşullar altında ezilen Rus halkı, bilhassa Korkunç İvan'ın devr-i saltanatının son dönemlerinde kitlesel göç hareketine girişti. Nitekim onun hükümdarlığında gerçekleşen Kazan, Astarhan seferleri ve uzun süren Livonya savaşları çarlığın insan gücünü tüketti. Aynı zamanda kıtlık, veba, *opriçniklerin* kitlesel katliamları, Türk-Tatar baskınları gibi menfi durumlar da halkı sefaletle sürükledi. Nihayetinde vergi ödeme ve askere gitme hükümlülüğü olan taşra halkının nüfusu oldukça azaldı. Taşra ıssızlaşmış, âdeta hayalet köyler oluşmaya başlamıştı. Dewey'e göre bu sefaletin ve kitlesel göçlerin sebeplerinden biri, yukarıda sayılanlar kadar, Korkunç İvan'ın krugovaya poruka uygulamasına fazla güvenip bu konuda aşırıya kaçmasıydı. Köy ve kasabalılar topraklarını ve hanelerini bırakırken, esasında poruka uygulamasından kaçmışlardı.¹³²

Sonuç

Kökenini, her türlü canlıda içgüdüsel olarak var olan karşılıklı yardımlaşma ilkesinden alan ve iptidai kavimlerin yaşantısında yer edinen müşterek sorumluluk, erken dönem Slav toplumunda da önemli rol oynamıştı. Cemiyetin gelenek ve göreneklerinde sıkça karşımıza çıkan bu ilke, hukukî metinlerde yer edininip Kiyev Knyazlığı'nın idarî mekanizmasında da tatbik edildi. Moğol tahakkümü döneminde ise hukukî belgelerde poruka kavramı yaygınlaşmaya başladı. Bu devre ait belgelerde poruka kavramı ekseriyetle bireysel bir kefaleti yansıtırsa da uygulamada krugovaya poruka ilkesi de yürürlükteydi. Hatta aile içerisinde, ruhban sınıfında ve siyasî yaşantıda müşterek sorumluluğun kullanımı yaygınlaştı. Bilhassa Moskova Knyazlığı döneminde politik poruka devletin merkezileşmesi sürecinde kilit rol oynadı. Knyazlar ve devlet görevlileri, poruçnaya zapis adlı kefaletnamelerle sadakat yükümlülüğü altına girdiler. Öte yandan, XVI. yüzyılın ortalarında köylüler, zanaatkârlar, toprak sahipleri, boyarlar hatta şehirlerdeki güvenlik görevlileri dahil toplumun her kesimi birbirine kefil haline geldi. X. yüzyıldan itibaren etkisini tedricen arttıran müşterek sorumluluk uygulaması XVI. yüzyılın ortalarında Rus halkını çevreleyen görülmez zincirler haline geldi. Sadakat, itibar, bağlılık, kefalet gibi ilkeler Moskova sarayındaki bürokrattan köydeki çiftçiye kadar tesir etmiş ve âdeta sosyal yaşantı bu unsurlar üzerine kurulmuştu. Diğer bir deyişle zikredilen yıllarda Moskova toplumu, birbirinin sadakatiyle zincirlenen, herkesin herkesi gözetleyip ihbar ettiği bir toplum haline gelmişti.

Müşterek sorumluluk uygulamasının bu denli yaygınlaşması, Rus halkının sosyal yaşantısında bazı menfi sonuçlara neden oldu. XVI. yüzyıllarda yükselişe geçen eşkıyalığın ve kitlesel göçlerin en önemli sebeplerinden biri de buydu. Öte yandan müşterek sorumluluk uygulaması yalnızca halk üzerinde olumsuz etkilere sebep olmakla kalmamış, Moskova Çarlığı'nı da idarî bir ikileme düşürmüştü. Hatta bazı tarihçiler, *Opriçnina*'nın kurulma sebeplerinden biri olarak, poruka uygulamasının menfi

¹³¹ Hosking, Rusya ve Ruslar, 211.

¹³² Dewey, "Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia," 352-353.

sonuçlarına işaret etmişlerdir.¹³³

Tüm bu unsurlardan yola çıkarak, porukanın yalnızca yasalarda yer edinmiş hukukî bir kaide olmadığını, aynı zamanda Rus idarî mekanizmasının inkişafında kilit rol oynadığını söylemek mümkündür. Fakat Rus devlet teşkilatına oldukça yararı dokunan bu uygulama, zamanla göçlere, başkaldırlara ve huzursuzluklara neden olmuş ve neticede Moskova idaresini radikal değişimlere zorlamıştır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Acar, Serkan. *Kazan Hanlığı-Moskova Knyazlığı Siyasi İlişkileri (1437-1552)*. Ankara: TTK Yay, 2013.
- Akbulut, İlhan. "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52/1 (2003): 167-181.
- Aktan, Hamza. "Âkile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 2: 248-249. İstanbul: TDV Yay., 1989.
- Arık, Feda Şamil. "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar." *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/17 (1995): 3-50.
- Arsal, Sadri Maksudi. *Türk Hukuk Tarihi ve Hukuk*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1947.
- Artsihovskiy, A. V. *Novgorodskie Gramoti Na Bereste (İz Raskopok 1952 g.)*. T. 2. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1954.
- _____. *Novgorodskie Gramoti Na Bereste (İz Raskopok 1958-1961 gg.)*. T. 6. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1963.
- Artsihovskiy, A. V. & V. İ. Borkovskiy. *Novgorodskie Gramoti Na Bereste (İz Raskopok 1953-1954 gg.)*. T. 3. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1958.
- _____. *Novgorodskie Gramoti Na Bereste (İz Raskopok 1956-1957 gg.)*. T. 5. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1963.
- Artsihovskiy, A. V. & V. L. Yanin. *Novgorodskie Gramoti Na Bereste (İz Raskopok 1962-1976 gg.)*. T. 7. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1978.
- Ateş, Ali Osman. *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*. İstanbul: Beyan Yay., 1996.

¹³³ Dewey, "Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia," 351.

- Bardakoğlu, Ali. "Kasâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 24: 528-530. İstanbul: TDV Yay., 2001.
- "Belskiy, Knyaz Dimitriy Fedoroviç". *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*. T. 3: 663-665. Sankt-Peterburg: Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov 1908.
- Blum, Jerome. *Lord and Peasant in Russia; From the Ninth to the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press, 1972.
- Brook, Timothy. *The Chinese State in Ming Society*. New York: Routledge, 2005.
- Crummey, Robert O. *The Formation of Muscovy; 1304-1613*. London: Routledge, 2013.
- Çeven, Miraç. "Doğu'da ve Batı'da Orta Çağ Meslek Örgütlenmelerinin Benzerlikleri ve Farklılıkları Üzerine." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2019.
- Dewey, Horace W. "Political Poruka in Muscovite Rus'." *The Russian Review* 46/2 (1987): 117-133.
- _____. "Russia's Debt to the Mongols in Suretyship and Collective Responsibility." *Comparative Studies in Society and History* 30/2 (1988): 249-270.
- _____. "Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia." *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 18/3 (1970): 337-354.
- _____. "The 1550 Sudebnik as an Instrument of Reform." *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2 (1962): 161-180.
- Dewey, Horace W. & Kleimola, Ann M. "From the Kinship Group to Every Man His Brother's Keeper: Collective Responsibility in Pre-Petrine Russia." *Jahrbücher für Geschichte Osteuropa* 30/3 (1982): 321-335.
- _____. "Russian Collective Consciousness: The Kiyevan Roots." *The Slavonic and East European Review* 62/2 (1984): 180-191.
- Dimnik, Martin. *The Dynasty of Chernigov: 1054-1146*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1994.
- _____. *The Dynasty of Chernigov: 1146-1246*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Donald Ostrowski. "The Mongol Origins of Muscovite Political Institutions." *Slavic Review* 49/4 (1990): 525-542.
- Erturhan, Sabri. "İslâm Hukukunda Suçla Mücadele Yöntemleri." *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 9 (2007): 101-142.
- Feldbrugge, Ferdinand. *A History of Russian Law From Ancient Times to the Council Code (Ulozhenie) of Tsar Aleksei Mikhailovich of 1649*. Boston: Brill, 2017.
- Feldbrugge, Ferdinand. *Law in Medieval Russia*. V. 59. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- Gerberşteyn, Sigizmund. *Zapiski o Moskovii v Dvuh Tomah*. T. 1, Red. A. L. Horoşkeviç. Moskva: Pamyatniki İstoriçeskoj Misli, 2008.
- Gramoti Velikogo Novgoroda i Pskova*. Red. S. N. Valk. Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1949.
- Halperin, Charles J. *Ivan the Terrible; Free to Reward, Free to Punish*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2019.
-

- Hellie, Richard. "The Peasantry". *The Cambridge History of Russia*. Vol. I. Ed. Maureen Perrie. 286-297. Cambridge, 2006.
- _____. *Enserfment and Military Change in Muscovy*. London: The University of Chicago Press, 1971.
- Herberstein, Sigismund Von. *Notes Upon Russia*. V. 1. Ed. R. H. Major. London: Hakluyt Society, 1851.
- "Holmskiy, Daniil Dmitriyeviç". *Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza i Efrona*. T. 37a: 523. Sankt-Peterburg: Semenovskaya Tipolitografiya, 1903.
- Hosking, Geoffrey. *Rusya ve Ruslar; Erken Dönemden 21. Yüzyıla*. Çev. Kezban Acar. İstanbul: İletişim Yay., 2015.
- Hudyakov, Mihail. *Kazan Hanlığı Tarihi*. Çev. Ayaz İshaki-İlyas Kamalov. Ankara: TTK Yay., 2009.
- İsayev, İ. A., *İstoriya Gosudarstva i Prava Rossii*. Moskva: Yurist, 2004.
- Johns, C. H. W. *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*. New York: Charles Scribner's Sons, 1904.
- Kaiser, Daniel H. *The Growth of the Law in Medieval Russia*. New Jersey: Princeton University Press, 1980.
- Kangal, T. Zeynel. *Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğu*. Ankara: Seçkin Yay., 2003.
- Kapustin, S. Y. *Drevnee Russkoe Poruçitelstvo*. Kazan: 1855.
- Kemaloğlu, İlyas. *Altın Orda ve Rusya; Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*. İstanbul: Ötüken, 2015.
- Kleimola, Ann M. "Ivan the Terrible and His 'Go-Fers': Aspects of State Security in the 1560's." *Russian History* 14/4 (1987): 283-292.
- _____. "The Duty to Denounce in Muscovite Russia." *Slavic Review* 31/4 (1972): 759-779.
- _____. *Justice in Medieval Russia: Muscovite Judgment Charters (Pravye Gramoty) of The Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1975.
- Kosven, M. O. *Semeynaya Obşina i Patronimiya*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1963.
- Krol, M. A. "Sudebnie Pristava." *Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza i Efrona*. T. 31a: 920-921. Sankt-Peterburg: Semenovskaya Tipolitografiya, 1901.
- Kropotkin, Pyotr. *Karşılıklı Yardımlaşma*. Çev. Işık Ergüden-Deniz Güneri. İstanbul: Kaos Yay., 2001.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK Yay., 2014.
- Lam, Tong. "Policing the Imperial Nation: Sovereignty, International Law, and the Civilizing Mission in Late Qing China." *Comparative Studies in Society and History* 52/4 (2010): 881-908.
- Ledeneva, Alena V. *How Russia Really Works; The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business*. New York: Cornell University Press, 2011.
- Martin, Janet. *Medieval Russia; 980-1584*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

- Memiş, Ekrem. *Eskiçağ Türkiye Tarihi; En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*. Bursa: Ekin Yay., 2017.
- Obuhova, T. M. "Proyavleniya Fenomena Stradaniya v İstorii Russkoy Kulturi." *İstoricheskie, Filosofskie, Politicheskie, i Yuridicheskie Nauki; Voprosi Teorii i Praktiki* 7/2 (2015): 121-123.
- Momotov, V. V. *Formirovanie Russkogo Srednevekovogo Prava v IX-XIV vv.* Moskva: Zertsalo-M, 2003.
- Morgan, Lewis Henry. *Eski Toplum I*. Çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Payel Yay., 1994.
- Morris, William Alfred. *The Frankpledge System*. London: Longmans, 1910.
- Neçyaev, Vasiliy M. "Poruçitelstvo". *Entsiklopedicheskiy Slovar Brokgauza i Efrona*. T. 24a: 637-641. Sankt-Peterburg: Semenovskaya Tipolitografiya, 1898.
- Oates, Joan. *Babil*. Çev. Fatma Çizmeli. Ankara: Arkadaş Yay., 2015.
- Omelyanenko, M. E. "Uçastie Naseleniya v Otpravlenii Pravosuđiya po Russkoy Pravde." *Territoriya Novih Vozmožnostey; Vestnik Vladivostokskogo Gosudarstvennogo Universiteta Ekonomiki i Servisa* 41/3 (2018): 151-162.
- "Ostrojskiy, Knyaz Konstantin İvanoviç". *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*. T. 12: 457-461. Sankt-Peterburg: Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov, 1905.
- Pamyatniki Russkogo Prava: Pamyatniki Prava Kiyevskogo Gosudarstva (X-XII vv.)*. Vp. I. Red. S. V. Yuşkov. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Yuridicheskoj Literaturi, 1952.
- Pamyatniki Russkogo Prava: Pamyatniki Prava Feodalno-Razdroblennoy Rusi (XII-XV. vv.)*. Vp. II. Red. S. V. Yuşkov. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Yuridicheskoj Literaturi, 1953.
- Pançenko, Aleksandr A. *İvan i Yakov; Neobiçnie Svyatie iz Volotistoy Mestnosti*. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2012.
- Pipes, Richard. *Russia Under Old Regime*. New York: Charles Scribners Sons, 1974.
- Povest Vremennih Let*. Per. D. S. Lihaçev, O. V. Tvorogov. Sankt-Peterburg: Vita Nova, 2012.
- Riasonovsky, Nicholas V. & Mark D. Steinberg. *Rusya Tarihi; Başlangıçtan Günümüze*. Çev. Figen Dereli. İstanbul: Selenge Yay., 2014.
- Rudakov, Vasiliy Ye. "Vorotinskie." *Entsiklopedicheskiy Slovar Brokgauza i Efrona*. T. 7: 230-231. Sankt-Peterburg: Semenovskaya Tipolitografiya, 1892.
- Selçuk, Sami. "Eski Çağlarda Suç Hukuku". *Prof. Dr. Nevzat Toroslu'ya Armağan*, C. 1. 1013-1059. Ankara: Seçkin Yay., 2015.
- Sobestianskiy, İ. M. *Krugovaya Poruka U Slavyan; Po Drevnim Pamyatnikam ih Zakonodatelstva*. Harkov: Tipografiya M. F. Zilberberga, 1888.
- Sobranie Gosudarstvennih Gramot i Dogovorov Hranyaşihsy v Gosudarstvennoy Kollegii İnostrannih Del*, T. 1. Moskva: Tip. N. S. Vsevolojnskogo, 1813.
- "Şuyskiy, Vasiliy Vasilyeviç". *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*. T. 23: 507-509. Sankt-Peterburg: Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov, 1911.
- Taşcı, Tekin Aycan. "Rus Devlet Teşkilatında Namestniklik Kurumunun Tarihçesi." *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 6/8 (2019): 191-211.
- Taşcı, Tekin Aycan. "Kafkasya'da Namestniklik Kurumu (1845-1854)." Yayımlanmamış

- Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2019.
- Tian, Mo. "The Baojia System as Institutional Control in Manchukuo under Japanese Rule (1932-45)." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 59/4 (2016): 531-554.
- Ülken, Hilmi Ziya. "İctimâî Üst Yapı Olarak Hukuk Tetkiklerine Giriş." *Sosyoloji Dergisi* 2/2 (1943): 22-66.
- Vladimirskiy-Budanov, M. F. *Obzor İstorii Russkogo Prava*. Moskva: Territoriya Buduşego, 2005.
- Weickhardt, George G. "The Law and Role of Contracts in The Muscovite Tsardom." *Russian History* 36/4 (2009): 530-543.
- Yanin, V. L., A. A. Zaliznyak & A. A. Guppius, *Novgorodskie Gramotı Na Bereste (İz Raskopok 2001-2014 gg.)* T. 12. Moskva: İzdatelskiy Dom YASK, 2015.
- Zaliznyak, A. A. *Drevne-Novgorodskiy Dialekt*. Moskva: İzdatelskiy Dom YASK, 2004.

